SAMMATIN JA NUMMI-PUSULAN SEKÄ NUMMEN KIRKONKYLÄN KULTTUURIYMPÄRISTÖJEN INVENTOINTI

Henrik Wager

15. 12. 2003

(otteet 2020)

Sisällysluettelo

Taustaksi	3
Johdanto	4
Valtakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö	7
Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue ja perinnemaisema	8
Sammatin ja Nummi-Pusulan iso- ja uusjaon jälkeisestä rakentumisesta ja rakentamisesta	9
SAMMATTI – KOHTEET	10
Haarjärven kylä	11
Myllykylä	29
Leikkilän kylä	45
NUMMI-PUSULA – KOHTEET	49
Heimolan ja Mäntsälän kylät	51
Luttulan kylä	56
Tavolan kylä	59
Vivolan kylä	72
Yli-Immolan kylä	73
Maskilan kylä	77
Oittilan kylä	78
Raadin kylä	83
Saukkola-Sammatti maantie	95
Oinolan kylä	99
Kovelan kylä	104
NUMMEN KIRKONKYLÄ – KOHTEET	105
Yhteenveto – Sammatin, Nummi-Pusulan ja Nummen kirkonkylän kulttuuri- ja rakennushistoriallinen luonnehdinta	119
Lähteet	124
Liitteet	126

Liite 1. Inventointialueen rajaukset Nummi-Pusulassa ja Sammatissa
Liite 2. Nummen kirkonkylän inventointialueen rajaus

Taustaksi

Inventointi käsittää osan Nummen ja Sammatin kulttuuriympäristöistä rakennuksineen sekä Nummen kirkonkylän pohjoispuolen.[1] Sen tarkoitus on palvella Nummen kirkonkylän asemakaava- sekä Nummen ja Sammatin osayleiskaavasuunnittelua. Tavoitteena on tunnistaa kirkonkylän sekä osayleiskaava-alueen rakennuskannan ja kulttuuriympäristön ominaispiirteet, kerroksisuus ja säilyneisyys sekä niihin liittyvät arvot ja merkitykset.

Keskeisellä sijalla tarkastelussa on ihmisen vaikutus ympäristöönsä, kulttuurimaiseman muotoutumiseen. Tämä näkyy kummassakin pitäjässä laajoina ja yhtenäisinä viljelymaisemina sekä niihin liittyvine, toisinaan maisemaa voimakkaastikin hallitsevine tilakeskuksineen. Osa tiloja yhdistävistä vanhoista kyläteistä on myös säilyttänyt linjauksensa. Sekä Sammatissa että Nummi-Pusulassa ja Nummen kirkonkylässä on lisäksi yksittäisiä rakennus- ja kulttuuri-historiallisesti merkittäviä kohteita.

Inventoinnissa on pyritty sekä päivittämään että täydentämään tehtyjä inventointeja. Inventointeja ja niistä laadittuja inventointikortteja on myös käytetty tämän inventoinnin lähteenä.[2] Erityisesti on pyritty tarkastelemaan ihmisen vaikutusta luonnonympäristöön ja tätä kautta syntynyttä kulttuuriympäristöä 1950-luvun lopulle. Jälleenrakennusvuosina Sammatista ja Nummi-Pusulasta annettiin sekä rintamamiehille että evakoille maa-alueita, jotka ovat vaikuttaneet sekä rakennettuun ympäristöön että kulttuurimaisemaan (tyyppi)rakennustensa ja maanviljelyn sekä laiduntamisen kautta. Tällaisia alueita esim. Nummi-Pusulassa on Oinolan ja Kovelan kylissä ja Sammatissa Myllykylän eteläpuolella. Sotien jälkeinen jälleenrakentaminen ja lähes 400 000 siirtolaisen asuttaminen aiheutti maaseudun maisemalle suuren murroksen valtakunnallisesti. Vuoteen 1966 mennessä Suomeen muodostettiin 29 700 uutta viljelytilaa (peltoala 6-15 ha) ja 15 000 asuntoviljelytilaa (2-6 ha). Vuoteen 1951 mennessä uutta peltoa oli raivattu 82 000 hehtaaria. Esim. Nummella 1-15 hehtaarin tiloja oli lähes 380 kappaletta vuonna 1950. Vuosien 1941-1950 aikana pitäjään perustettiin n. 115 uutta tilaa.[3]

Molemmissa pitäjissä on myös runsaasti 1950-luvun jälkeen rakennettua haja- ja vapaa-ajan asutusta. Tämän tyyppinen asutus on otettu mukaan mainintoina kohdeluettelossa ilman tarkempaa kuvausta inventoitujen alueiden rakennuskannan kokonaiskuvan hahmottamiseksi. Niukalla kuvauksella on pyritty välttämään sirpaleisuus, jonka muutoin suuri rakennusmassa aiheuttaisi. Tyystin sitä ei kuitenkaan ole voitu välttää. Yksityiskohtaisemmat tiedot erillisistä rakennuksista löytyvät Länsi-Uudenmaan maakuntamuseossa ylläpidettävästä Sofie – rakennustietokantaohjelmasta, jonne ne on syötetty. Tämä raportti on tallennettu word- ja pdf – tiedostona CD-Rom –lelylle.

Raportissa käytetään juoksevaa numerointia kylittäin ja/tai alueittain. Mikäli talon/tilan nimi on tiedossa myös se ilmoitetaan. Viimeisenä ilmoitetaan kiinteistötunnus. Alueet on pyritty käsittelemään kylittäin, mutta inventointialueen suuresta koosta johtuen myös suurempia kokonaisuuksia on ryhmitelty pääväylittäin. Myöskään kylärajoja ei ole noudatettu tiukasti, mikäli alue muodostaa laajemman kulttuurimaisemallisen kokonaisuuden. Näin on esimerkiksi Valkerpyyn järven länsipuoleisella alueella. Pääteiden varrelle ryhmittyviä haja-asutusluonteisia alueita ovat Sammatin puolella Sammatti-Saukkola maantie ja Leikkilän tien varsi sekä Haarjärven läpi kulkeva maantie 104. Nummen puolella Saukkola-Sammatti maantien ja siitä haarautuvien teiden varsille on niinikään syntynyt melko runsaastikin erityyppistä rakennuskantaa. Muita teitä, joiden varsille on ryhmittynyt runsaastikin rakennuskantaa Nummi-Pusulan puolella ovat Tavola-Oittila maantie ja Raatintie.

Lähdeaineistona on kirjallisuuden lisäksi käytetty Nummi-Pusulan ja Sammatin kunnan-arkistoissa säilytettävää aineistoa. Materiaali käsittää pääasiassa kunnalliskertomuksia kunnallislautakunnan, -valtuuston ja -hallituksen pöytäkirjoja, rakennuslautakunnan asiakirjoja

---

[1] Kts. Liitteet 1-2.
[2] Kts. Ikkala&Salonen 1992; Häro 1989.
[3] Ympäristöministeriö 1993 (I), s. 13; Aarrevaara 2002, s. 31-32; Jussila 1977, s. 337.

sekä piirustuksia 1800-luvun lopusta 1950-luvulle. Nummi-Pusulan kunnan teknisen osaston rakennus- ja huonerekisteristä on saatu tietoja rakennusvuosista. Tieto ei kuitenkaan aina ole luotettava, vaan viitettä antava. Sammatin kunnassa rakennus- ja huonerekisteriä ei ole. Rakennusten rakennusvuosista Sammatissa tietoja on saatu veroluetteloista. Inventoinnin luonteesta johtuen perusteellista arkistotutkimusta kunnissa ei ole voitu tehdä. Useista kohteista tietoa on saatu ja varmistettu haastatteluin, joista osa on ollut lyhyitä ja osa pidempiä. Tietyistä kohteista on lisäksi haastateltu eri ihmisiä eri yhteyksissä, tiedon mahdollisimman suuren paikkansapitävyyden varmistamiseksi. Keskeiset informantit on ilmoitettu lähdeviitteissä. Kohteet on dokumentoitu valokuvaamalla inventoinnin kenttätöiden yhteydessä. Valokuvat negatiiveineen on arkistoitu Nummi-Pusulan ja Sammatin kuntiin. Kenttätyöt tehtiin vaiheittain loka-marraskuussa 2003. Myös valokuva-aineisto on CD-Rom –tallenteena. Valokuvat on tallennettu filmeittäin. Kuvat on nimetty kunnittain ja kylittäin sekä talon / tilan -nimen ja kiinteistötunnuksen mukaan.

Inventoinnin johdanto-osassa käydään läpi lyhyesti ja yleispiirteisesti Nummi-Pusulan ja Sammatin kehitys, painopisteen ollessa rakennetussa ympäristössä. Johdantoa seuraavat kohde-esittelyt kunnittain.

Johdanto

Nummi-Pusula ja Sammatti sijaitsevat Turun tien varrella n. 70 ja 80 kilometriä Helsingistä länteen. Asukkaita Nummi-Pusulassa on n. 6000 ja Sammatissa n. 1200. Nummen ja Pusulan kunnat yhdistyivät Nummi-Pusulan kunnaksi 1981. Sammatti itsenäistyi kunnaksi vuonna 1865.[4]

Nummi-Pusula

Länsi-Uudenmaan luonnonolot, ilmasto ja maaperä sekä runsaat vesistöt poukamineen tarjosivat jo varhain hyvät edellytykset ihmisen toiminnalle. Kivikautisia asuinpaikkoja ja esineistöä on löydetty melko runsaasti mm. Lohjanjärven ympäristöstä. Nummi-Pusulan alueella on ollut asutusta jo esihistoriallisena aikana. Pusulanjärven länsirannalta on löydetty yksi kivikautinen asuinpaikka. Muut kivikautiset asuinpaikat sijoittuvat etelämpänä Nummen 1800-luvulla kuivatun Hyvelän järven pelloille. Alueelta on tehty useita esinelöytöjä. Kivikautinen asutus kuitenkin hävisi tuntemattomasta syystä, eikä sillä liene ole ollut yhteyttä historiallisen ajan asutukseen. Alueelta ei myöskään ole tehty pronssikautisia löytöjä ja on otaksuttu, että tällöin asutus on hävinnyt tai muuttanut pois.[5]

Länsi-Uudellamaalla on kolme maisematyyppiä, joita selkeät luonnon suurelementit erottavat toisistaan:

1) Pohjoisessa Hämeen viljely- ja järvimaan Tammelan ylänköseutu
2) Kiskon-Vihdin järviseutu, joka rajautuu edellisen eteläpuolelle itä-länsi-suuntaisen kallioperän murroslinjan vaikutuksesta
3) Ensimmäinen Salpausselkä kaakossa erottaa kaakkoiskulman eteläisen rantamaan eteläiseen viljelyseutuun kuuluvaksi

Hallitseva maisematyyppi Länsi-Uudellamaalla on Kiskon-Vihdin järviseutu. Alueen kylillä on selkeä järvi- tai jokisijainti. Seutu on maisemakuvaltaan vaihtelevaa. Alueen maisemaa on luonnehdittu osuvasti kallioperän rikkonaisuuden ja lukuisten murroslinjojen synnyttämien järvien ja pienvesistöjen, metsäisten selänteiden sekä viljeltyjen savikkojen muodostamaksi mosaiikiksi. Kallioperän rikkonaisuus näkyy myös Uudenmaan suurimpina suhteellisina korkeuseroina. Savikkolaaksojen kanssa vuorottelevat jyrkät, usein paljaat kalliomäet. Kaakossa maisemaa hallitsee ensimmäinen Salpausselkä, jolle sijoittuu mm. Lohjan kaupunki. Toinen Salpausselkä kulkee Karja-Lohjan, Sammatin, Nummi-Pusulan ja Karkkilan halki. Maiseman vaikuttavuuteen vaikuttavat myös Nummi-Pusulan Kesäkankareen ja Mykämäen voimakaspiirteiset harjualueet.[6]

---

[4] Pyykkönen 1983, s. 165; Enbuske 2002, s. 5
[5] Tahvanainen 1990, s. 4, 27; Jussila 1977, s. 7, viite 1.
[6] Tahvanainen 1990, s. 4-5.

Maasto sekä lukuisat järvet rantoineen ja niemineen tarjosivat hyviä asuinpaikkoja. Maaperä, etenkin alueen eteläosassa oli otollista kaskeamiselle ja peltoviljelykselle. Sopivia viljelysmaita olivat myös Nummen ja Pusulan jokien varret. Erityisesti Hirvijoen kylän alueella maaperä sopi viljelylle hyvin. Tulvat olivat kasanneet alueelle hedelmällistä lietettä. Myös rantasavikot Pitkäjärven, Valkerpyyn järven ja Pusulan järven ympärillä sekä Nummen kirkon itäpuoliset laajat lieju- ja savipohjaiset mutaturvesuomaat olivat maanviljelykselle ihanteellisia. Pusulan ja Nummen jokien yhtymäkohdassa on jokien muodostamien hiekkaisten ranta-alueiden takana laajoja, suurimmaksi osaksi mudan peittämiä liejumaita, jotka niin ikään olivat erityisen soveliaita viljelykseen. Hyviä mutamaita oli myös Leppäkorvessa, Järvenpäässä, Suomelan kylän rajalla, Hirvijoen varressa sekä Oittilassa ja Raatissa. Asutus hakeutui ensimmäisenä näille parhaat viljelysmaat tarjoaville alueille. Niille syntyneet kylät ovat myöskin vanhimpia vakinaisen asutuksen keskuksia.[7] Kylistä Oittilan ja Raatin kylät sekä Valkerpyyn järven ympäristö kuuluvat tässä inventoinnissa käsiteltäviin alueisiin.

Asutus Nummen ja Pusulan alueella vakiintuikin juuri savialueiden laidoille tai keskelle, niiltä kohoaville kummuille. Näin on esim. Suomelan ja Kaukelan kylissä. Pellot levittäytyvät kumpareen ympäriltä joka taholle. Pitäjän asutus on keskittynyt sen eteläosaan. Myös suurin osa tiestöstä on keskittynyt eteläosiin. Viljelys perustui aluksi kaskeamiseen. Koska valtausalueen piiri ei voinut elättää monia, jäivät kylät pieniksi.[8]

Nummi-Pusulasta on erotettu kolme selvästi toisistaan erottuvaa aluetta: 1. Nummen eteläosan kylät (Raatin neljänneskunnan alue). 2. Hirvijoen neljänneskunnan alue. 3. Pusulan pohjoisosan kylät. Vanhin asutus keskittyi Valkerpyyn järven, Pitkäjärven ja Pusulan järven rannoille sekä Hirvijoen, Nummenjoen ja Pusulanjoen varsille. Vanhimmat keskukset ovat Valkerpyyn järvi sekä Pitkäjärvi. Vanhin asutus on levinnyt etelästä ja lounaasta, vanhemman peltoviljelyksen sydänalueilta Raatin neljänneskunnan alueelle, Raatin ja Pitkäjärven verokuntiin.

Ihmisen muokkaama kulttuurimaisema syntyi, kun järvien rannoille ja jokien varsille asettuneet ihmiset ryhtyivät kaskeamaan peltoalueita sisämaahan päin. Järvien ja jokien varsilta kauempana sijaitsevat takamaat vallattiin vähitellen. 1300 – 1400 lukujen vaihteessa kaskiasutus oli täyttänyt alueen ja kaskivaltausten rajat olivat saavuttaneet toisensa. Tästä alkoi siirtyminen kiinteämpään peltoviljelykseen, joka yleistyi 1600-luvulla. Peltoviljelyn myötä asutus muodostui tiiviiksi kyliksi kylätonteille maisemallisesti hallitseviin ja luontosuhteiltaan edullisimpiin paikkoihin. Yleensä näitä paikkoja olivat peltolaaksoa korkeammat kumpareet, jotka saattoivat sijaita lähellä jokia tai järviä. Maisemallisesti tämä kehitys on inventoidulla alueella yhä selkeästi läsnä. Kaskivaltausten johdosta syntyneitä alueita ovat[9]:

Valkerpyyn järven äärellä olevat kylät: Oittila, Tavola, Luttula, Heimola, Mäntsälä, Immola ja Maskila

Pitkäjärven äärellä olevat kylät: Nummi (kirkonkylä), Oinola, Haarla, Sierla, Järvenpää ja Mommola

Hyvelän järven äärellä olevat kylät: Hyvelä, Jakova ja Jättöla

Pusulan järven äärellä olevat kylät: Seppälä ja Pusula

Koisjärven äärellä oleva: Koisjärven kylä

Hiidenveden äärellä olevat kylät: Näkkilä ja Retlahti

---

[7] Jussila 1977, s. 7-8.
[8] Jussila 1977, s. 2-3; Tahvanainen 1990, s. 5.
[9] Vaikka tässä inventoinnissa käsitellään vain Valkerpyyn järven ympärille syntyneitä kyliä ja Nummen kirkonkylää mainitaan kylät kuitenkin kokonaisuuden vuoksi.

Karisjärven äärellä oleva: Karisjärven kylä

Kovelan järven äärellä oleva: Kovelan kylä

Vakinaisen asutuksen syntymisen alkuaikana pidetään 1200-1300 –lukujen vaihdetta. Se sijoittui todennäköisesti Pitkäjärven tai Valkerpyyn järven rannalle. Tarkkoja tietoja sijoittumisesta ei kuitenkaan ole. 1300-luvulla talojen lukumäärä oli n. 120 ja asukkaita oli n. 1000. Kirjallisia tietoja tarjoavat 1400-luvun lopun ja 1500-luvun puolivälin oikeudenkäynti-, rippi- ja verotusasiakirjat. 1400-luvulla väestön kasvu oli nopeaa ja 1540-luvulle tultaessa taloja oli 261 (joista Nummella 150) ja asukkaita n. 1400. Nummen ja Pusulan kaikki kylät olivat asuttuja 1500-luvun lopussa, Pusulan Kärkölää lukuun ottamatta. Pitäjän autioituminen alkoi 1600-luvulla sotien ja katovuosien vuoksi. Sotiin liittyen voidaan lisäksi todeta esimerkiksi Nummella olleen ratsumiehiä 1600-luvun alussa enemmän kuin muualla Lohjalla yhteensä (30 ratsumiehestä 15 oli Nummelta). Lohjan 75 ratsutilasta Nummella sijaitsi 28 ja Pusulassa 12. Rusthollien onkin todettu vaikuttaneen Nummen maisemaan 1600-luvun alusta lähtien enemmän kuin muun pitäjän.[10] Lähes kaikki tässä inventoinnissa mukana olevat kantatilat ovat olleet ratsutiloina.

Tiivis kylärakenne hajautui isojaon ja erityisesti uusjaon vuoksi. Myös torpparilaitos ja osituslaitos 1900-luvulla sekä sotien jälkeinen asuttaminen hajautti asutusta kylätontin ja sen läheisimmän peltoaukean ulkopuolelle. Tiestö – erityisesti Helsingin-Turuntie ja Somerontie on vaikuttanut asutuksen sijoittumiseen 1950-luvulta lähtien.[11] Selkeimmin vanhaa kylärakennetta on havaittavissa Nummen puolella Tavolassa ja Sammatin puolella Haarjärvellä.

Sammatti

Sammatin vanhimmat ihmisasutuksen merkit ovat peräisin Suomusjärven kulttuurista n. 6500-4200 eKr. Tunnetuin kivikauden asuinpaikka on kunnan itäosassa, Myllykylässä sijaitseva Koiviston asuinpaikka. Pronssikaudelta Sammatista ei ole löytöjä ja rautakaudeltakin on vain yksi. Asiakirjoissa Sammatti mainitaan ensimmäisen kerran 1406.[12]

Talonpoikainen viljelyyn ja karjanhoitoon perustuva asutus Sammatissa muodostui varhais- ja sydänkeskiajalla 1100- ja 1300 lukujen kuluessa. Kiinteää kylä- ja tila-asutusta pitäjässä oli 1400-luvun puolivälissä. Vuonna 1460 Sammatissa oli yhdeksän kylää (lukumäärä oli sama 1930). Kylissä oli 39 taloa ja väkiluku oli 314. Kylät ja talot vuonna 1460 olivat:

Kiikala ja Pyölinmaa (7 taloa)
Lohilampi (3 taloa)
Haarjärvi (5 taloa)
Luskala (3 taloa)
Leikkilä (6 taloa)
Niemenkylä (4 taloa)
Myllykylä (8 taloa)
Kaukola (2 taloa)
Sammatin kirkonkylä (1 talo)[13]

Sammatista tulli kappeliseurakunta vuonna 1591 ja nykyisen Sammatin aluekokonaisuuden katsotaan muodostuneen 1600-luvun alussa. 1600-luvun lopussa Sammatissa oli kuusi rusthollia ja virka-taloa. Asutuksellinen painopiste keskittyi Kirmusjärven ympärille. Kuten Nummi-Pusulassakin, myös Sammatissa sodat ja katovuodet vaikuttivat asukasmäärään

[10] Jussila 1977, s. 12-15, 24, 87, 202, 204; Tahvanainen 1990, s. 27
[11] Tahvanainen 1990, s. 27.
[12] Silvanto 1930, s. 41, 52; Enbuske 2002, s. 20.
[13] Silvanto 1930, s. 53-54; Enbuske 2002, s. 22. Tässä inventoinnissa käsitellään vain Haarjärven kylää sekä Myllykylää ja pientä osaa Leikkilän kylästä.

negatiivisesti. 1700-luvun lopussa toimeenpantu Isojako muovasi merkittävästä Sammatin kylämaisemaa hajottamalla vanhat keskiaikaiset ryhmäkylät.[14]

Kirkonkylästä itään Kirmusjärvelle ulottuva peltomaisema tiloineen on oleellinen osa kirkonkylän kulttuurimaisemaa. Siellä sijaitsevien Vanhatalon ja Uusitalon muodostaman tilakokonaisuuden rakennukset ovat 1700-luvun jälkipuoliskolta. Silmeen järven ympäristöön sijoittuvat Leikkilän kylän kaikkien kantatilojen rakennukset ovat säilyttäneet hyvin asunsa. Myös uudempi rakennuskanta on sopeutettu maisemaan kohtuullisen hyvin. Niemenkylän kantatilat ovat sijoittuneet peltoaukealta nouseville mäille. Ne muodostavat järvenrantanäkymien kanssa eheän maatalousmaiseman. Mainittuja kantatiloja ovat Mallaa (1860-luku) ja Kulkki (osin 1830, osin 1900-luvun vaihde). Kokonaisuuteen kuuluu myös Koivuniemen huvila sekä Elias Lönnrotin testamenttivaroilla perustettu emäntäkoulu.[15] Tämä maisemakokonaisuus jää tämän inventoinnin ulkopuolelle.

Myllykylän maisema-alueen laajimmat yhtenäiset pellot sijoittuvat sen länsiosaan. Vanhin, säilynyt rakennettu ja ihmisen muokkaama kulttuuriympäristö sijoittuu Kirmusjärven eteläpuolelle. Rakennettu ympäristö on oleellinen osa alueen maisemakuvaa. Yhtenäinen, maisemakuvaan liittyvä alue on myös Haarjärvellä Nikun, Paikkarin, Kosken ja Katavan – kantatilojen ja niitä ympäröivien peltovainioiden ympäristössä.

Sammatissa on runsaasti kesämökkiasutusta, nykyisin lähes 1200 vapaa-ajanasuntoa. Ensimmäiset kesäasukkaat saapuivat pitäjään jo 1800-luvulla, mutta varsinainen vapaa-ajanasuntojen rakentamisen kukoistuskausi alkoi 1950-luvulla, jolloin rakennettiin n. 180 mökkiä. 1960-luvulla niitä rakennettiin lähes 300 ja 1970-luvulla n. 230. 1980-luvulla rakentaminen hiipui, jolloin rakennettiin n. 70 kesä-asuntoa.[16] Tässä inventoinnissa Sammatin puolelta mukana on yksi 1900-luvun alkupuolen ja muutama 1940-1950 –luvulla rakennettua vapaa-ajanasuntoa.

Valtakunnallisesti arvokas rakennettu kulttuuriympäristö

Nummenjoen-Pusulanjoen viljelymaisema sekä Nummen kirkonkylä on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi. Kirkonkylän arvokkaimpaan rakennuskantaan kuuluvat 1822 rakennettu harmaakivikirkko ja sitä ympäröivä laaja hautausmaa. Kirkon läheisyydessä, vanhan hautausmaan vieressä olevat kaksi pitäjänmakasiinia on rakennettu 1754 ja 1850. Kirkon pohjoispuolella on lisäksi vuonna 1874 pystytetty pitäjäntupa. Samaan kokonaisuuteen liittyy Ylhäisten ratsutila, jonka edustava kaksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1772. Muita kirkonkylän rakennuksia ovat entinen apteekki sekä kunnanlääkärin ja nimismiehen talot. Maisemallisesti Nummen kirkonkylä liittyy Oinolan kylään ja peltoaukeaan.[17]

Tämän inventoinnin ulkopuolelle jäävä Hyvelänjärven kulttuurimaisema sijoittuu Nummen kirkonkylän ja Valkerpyyn järven välille, Nummenjoen ja Pusulanjoen yhtymäkohtaan. Alueen maat kuuluvat Oinolan, Varttilan, Jättölän, Jakovan, Hyvelän, Mettulan ja Huhdin kyliin. Valtatie 1 kulkee maisema-alueen eteläosassa. Muita Nummi-Pusulan alueella valtakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi nimettyjä, mutta tämän inventoinnin ulkopuolelle jääviä alueita ovat, Retlahden-Vörlön kulttuurimaisema, Myllymäen torpan rakennusryhmä ja Pusulanjärven kulttuurimaisema.[18]

Tiestöstä arvokkaimpina osina pidetään perinteisen tyyppisiä kyläteitä. Maisemallisesti arvokkaita teitä ovat: Pusula-Töllin ja Jättölä-Hyvelän tiet sekä Pusulanjärven eteläpuolella

---

[14] Silvanto 1930, s. 56, 66; Enbuske 2002, s. 22, 25, 30.
[15] Tahvanainen 1990, s. 34-35.
[16] Kallio 2002, s. 441, 444.
[17] Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 65.
[18] Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 65.

kulkeva Seppälän kylätie ja Nummelan kylänraitti. Maaston muotoja myötäilevät tiet sulautuvat maisemaan hyvin.[19]

Sammatin eri-ikäiset rakennukset ovat sosiaalisesti monipuolisia. Ne käsittävät niin kantatiloja ja sotilasvirkamiestaloja kuin maattomienkin asumuksia. Myös useat maatilat viljelyksineen ovat kulttuurimaisemallisesti arvokkaita. Tässä inventoinnissa mukana olevista kohteista Suomen vanhimpiin museoihin kuuluva Paikkarin torppa ja Nikun talo Haarjärven kylässä on määritelty valtakunnallisesti merkittäviksi kohteiksi. Lammin talo on inventointialueen ulkopuolella.

Sammatin kirkonkylä ei kuulu inventoituun alueeseen. Mutta myös se on määritelty valtakunnallisesti merkittäväksi kulttuuriympäristöksi. Kirkonkylän arvokkaimpia rakennuksia ovat Sammatin kirkko 1754/1755 ja kellotapuli 1763 sekä hautausmaa, jossa on Elias Lönnrotin muistomerkki. Kirkon vieressä on 1804 pystytetty pitäjänmakasiini. Kirkkomaisemaan liittyvät myös pappila ja Sammatin vanha kansakoulu (1868). Sammatin kunnantalo on rakennettu 1908. Kirkonkylän asutus on sijoittunut nauhamaisesti vanhan maantien varteen, joka on kirkonkylän toiminnallinen selkäranka. Kirkonkylän kulttuurimaisemaan liittyvät myös Vanhatalon ja Uusitalon talouskeskukset, jotka vanhimmilta osiltaan ovat 1700-luvun lopusta. Rakennuksia ympäröivillä peltomaisemilla on huomattava merkitys.[20]

Valtakunnallisesti arvokas maisema-alue ja perinnemaisema

Nummenjoen ja Pusulanjoen, pinta-alaltaan 6 300 hehtaarin viljelylaakso on määritelty valtakunnallisesti arvokkaaksi maisema-alueeksi ja perinnemaisemaksi ympäristöministeriön asettaman maisema-aluetyöryhmän mietinnössä. Alueen kulttuuripiirteistä on mm. todettu, että sen kulttuurihistoriallinen kerroksellisuus maanviljelyn varhaisvaiheista nykyaikaan ilmenee siellä hyvin.[21]

Nummenjoen ja Pusulanjoen viljelylaaksomaisema on vaihtelevaa, puoliavointa jokilaakson maatalousmaisemaa, jonka peltomaisemia elävöittävät kumpuilevuus sekä metsä- ja kalliosaarekkeet. Alueen vesistöt lisäävät sen vaihtelevuutta ja esteettisyyttä. Laaksoa rajaavat metsät ja osittain melko jyrkkäpiirteisetkin metsänreunat sekä luoteisosassa sijaitsevat Keräkankareen ja Mykämäen harjumuodostumat (80-90 m mpy). Keräkankare kuuluu valtakunnalliseen harjujensuojeluohjelmaan. Molemmat harjumuodostumat ovat valta- ja maakunnallisesti arvokkaita maisemia. Varttilan kylän takana, Pitkäjärvestä koilliseen sijaitseva Lintukiimanvuori (150 m mpy) on maakunnallisesti arvokas. Sen maisemallisen arvon lisäksi sitä pidetään myös kasvistollisesti arvokkaimpana. Alue kokonaisuudessaan on valtakunnallisesti merkittävä myös melko tyypilliseen länsisuomalaiseen jokilaakson viljelymaisemaan liittyvien monipuolisten vesistö- ja metsäbiotooppien sekä joidenkin puolikulttuuribiotyyppien (karjanhoidon laidunmaiden) johdosta. Alueen kulttuurimaisema täydentää hyvin luonnon-ympäristöä.[22]

Sammatin pohjoisosan maisemaa karakterisoivat monimuotoisuus ja vaihtuvuus, johon topografia, peltojen, metsien ja järvien vuorovaikutus vaikuttavat. Etelässä maisema on avoimempaa maatilojen ja peltojen viljelymaisemaa. Pohjoisosien kallioiset ja mäkiset maisemat johtuvat lukuisista kallioperän murrosjaksoista. Maisema-alueeseen keskeisesti kuuluva Kirmusjärvi sijaitsee 53 m mpy. Laaksojen viljelysmaat on raivattu niihin kertyneisiin vahvoihin savikoihin. Myös järvien ympäristöjen rantasaviot on otettu maanviljelyskäyttöön. Kirmusjärven saarissa on merkkejä puolikulttuuribiotoopeista.[23] Kirmusjärven ympäristö kuuluu, sen länsiosaa lukuun ottamatta, inventoituihin alueisiin.

---

[19] Tahvanainen 1990, s. 27.
[20] Rakennettu kulttuuriympäristö 1993, s. 66; Tahvanainen 1990, s. 33.
[21] Ympäristöministeriö 1993 (I), s. 65; Ympäristöministeriö 1993 (II), s. 13-14.
[22] Tahvanainen 1990, s. 25-27; Ympäristöministeriö 1993 (II), s. 13.
[23] Tahvanainen 1990, s. 33-34.

Sammatin ja Nummi-Pusulan iso- ja uusjaon jälkeisestä rakentumisesta ja rakentamisesta

Tähän inventointiin kuuluvien alueiden vanhin rakennuskanta Sammatissa ja Nummi-Pusulassa ajoittuu 1800-luvun puoliväliin ja tilakeskusten sijoittuminen pohjautuu kantatilojen osalta vanhan, keskiajan sarkajakoon pohjautuvan tiiviin ryhmäkylän rakenteen hajottaneeseen iso- ja sitä seuranneeseen uusjakoon.[24] Sammatin ja Nummi-Pusulan vanhoilta kantatiloilta on - niiden siirroista huolimatta - usein kuitenkin säilynyt näkymäyhteys toisiinsa.

Ennen 1800-lukua maaseudun rakentaminen oli kartanoita ja pappiloita lukuun ottamatta pääosin vaatimatonta hirsirakentamista. Kyläkuvalle oli 1800-luvun lopussa tyypillistä yhtenäiset hirsirakennusten muodostamat kylät ja niiden ympäriltä avautuvat viljely- ja laidunalueet. Isojaon (1745) ja uusjakoasetusten (1848, 1881) myötä tiivis kylärakenne alkoi hajota.[25] Tämä kehitys on havaittavissa selkeästi myös inventoiduilla alueilla Sammatissa ja Nummi-Pusulassa. Kylärakenteita on tosin yhä havaittavissa mm. Tavolan kylässä Nummi-Pusulassa ja Haarjärven kylässä Sammatissa.

Maaseudun taloudellinen tilanne parani mm. sahateollisuuden ansiosta 1800-luvun lopussa. Tämän myötä tiloille alkoi nousta suurikokoisia hirsisiä pää- ja talousrakennuksia, etenkin navetoita rakennettiin kivestä tai tiilestä. Pihapiiriin saattoi kuulua viitisenkymmentäkin rakennusta. Toinen vaurauden merkki oli päärakennuksen sisäänkäynnin eteen lisätty kuisti. Ne olivat joko umpinaisia tai avoimia ja niitä saattoi olla useampikin. Etenkin lasikuisti oli vaurauden merkki.[26] Hyvänä esimerkkinä tämän tyyppisestä vauraasta rakentamisesta on Ylitalon kantatila Myllykylässä Sammatissa ja Kosken kantatila Nummi-Pusulan Tavolan kylässä. Komeimpia kuisteja on Tavolassa sijaitsevan Kuuston kantatilan, pahoin rapistuneen entisen päärakennuksen kaksikerroksinen lasikuisti.

Arkkitehtonisesti maaseudun rakentaminen noudatti pääosin kansanomaista rakennusperinnettä. Rakentajilta puuttui rakennus- ja suunnittelukoulutus ja taito periytyi sukupolvelta toiselle. Kansanomaisen rakennustaidon parhaat esimerkit ovat mittasuhteiltaan ja muodon hallinnaltaan vaikuttavia sekä ympäristöönsä hyvin sopeutuvia.[27] Mutta eri ajanjaksot jättivät myös omia tyylillisiä jälkiä maaseudun rakennuskantaan 1800-luvun lopun kertaustyyleistä, 1940-1950- lukujen tyyppitaloperinteeseen jälleenrakentamiskaudella. Rakentamista ja suunnittelua hyödyntämään laadittiin 1860-luvulta lähtien mallipiirustuskirjoja, joista laajin ja tunnetuin lienee Alfred Sjöströmin 1905 julkaistu ”Lantmanna-Byggnader”. Se käsittää pää- ja talousrakennusten pohja- ja julkisivupiirustusten lisäksi ohjeistuksia, minne, miten ja miksi pitää rakentaa. Kirja sisältää myös lyhyen rakennusopin ja käytännön ohjeita rakennusmateriaalien käytöstä. Tyyppipiirustuksia maaseudun rakennuksia varten on 1900-luvulla laadittu jokaisella vuosikymmenellä. Tämä perinne jatkuu yhä maa- ja metsätalous-ministeriön julkaisemassa sarjassa ”Maatalojen valiot”. Noin neljän vuoden välein julkaistavassa sarjassa esitellään valtion rahoituksen avulla toteutettuja, esimerkinomaisiksi katsottuja rakennuskohteita.[28]

Nummi-Pusulassa ja Sammatissa rakentaminen noudatti 1900-luvun alkuvuosikymmeninä pääosin talonpoikaista rakentamistapaa. Parhaiten tämä näkyy 1910-1920 –luvulla rakennetuista muonamiesten (tilojen perheellisten työntekijöiden) pienissä asuinrakennuksissa ja torpissa. Varakkaiden, suurten tilojen, kuten Kosken ja Ylitalon päärakennukset puolestaan tarjoavat hyvän esimerkin laadukkaasta ja mittasuhteiltaan vaikuttavista kansanomaisesta rakennustaidosta. Kantatilojen päärakennuksissa on myös arkkitehtonisia tyylipiirteitä. Nummi-Pusulan Oittilan kylässä sijaitsevassa Ronin kantatilan 1910-luvulla valmistuneessa päärakennuksessa on kansallisromanttisia piirteitä mm. katon muodossa ja ikkunoissa.

---

[24] Kylätyypeistä lähemmin kts. esim. Korhonen 2001, s. 24.
[25] Aarrevaara 2002, s. 4, 7
[26] Aarrevaara 2002, s. 7; Ranta & Seppovaara 2003, s. 27, 31-32, 89; Kuisteista lähemmin, kts. Korhonen 1991.
[27] Korhonen 1988, s. 18.
[28] Aarrevaara 2002, s. 4, 9; Ranta & Seppovaara 2003, s. 88; Sjöström 1905; Toivari & Laine 2001, s. 6.

1920- ja 1930 –luvulla rakentaminen noudatti yhä pääosin talonpoikaista rakentamistapaa. Mutta Elias ja Martti Paalasen 1920-luvun alussa Sosiaalihallitukselle laatima tyyppipiirustussarja vaikutti myös maaseudun rakentamiseen. Nummi-Pusulassa, mm. Tavolan kansakoulun laajennuksen ja Nummen kirkonkylän kunnanlääkärin talon suunnitellut rakennusmestari Heikki Siikonen oli tunnettu maaseudun rakennusten rakennusoppaiden kirjoittaja. Maatalousministeriö järjesti 1939 kilpailun maaseudun asunto-olojen parantamiseksi, jonka tuloksena esiteltiin 23 tyyppirakennusta.[29] Inventoiduilla alueilla on näiden vuosikymmenten aikana rakennettuja asuinrakennuksia, joissa on ko. piirustussarjoissa esitettyjä piirteitä. Selkeimmin tyyppipiirustusten vaikutus inventoiduilla alueilla Sammatissa ja Nummi-Pusulassa näkyy 1940-1950 –lukujen jälleenrakennuskauden rintamamies- ja siirtolaistilojen sekä –talojen asuinrakennuksissa.

Tämä puolitoistakerroksinen, satulakattoinen, vuorattu talotyyppi oli hallitseva Suomessa toisesta maailmansodasta lähtien, mutta etenkin jälleenrakennuskaudella. Talotyypin suunnittelu nivoutui läheisesti standardisointiin ja tehdasmaiseen valmistukseen. Arkkitehtuuriltaan talot ovat yksinkertaisia ja anonyymejä, jossa ei ole viittauksia historiallisiin tyyleihin. Tässä inventoinnissa ei ole ollut mahdollisuutta käydä läpi piirustusaineistoa. Voidaan kuitenkin todeta, että tyyppitalovaikutteet rintamamies- ja siirtolaistaloissa Nummi-Pusulassa ja Sammatissa seuraavat 1940- ja 1950 –luvuilla vallinnutta omakotitalojen tyyppipiirustus-perinnettä. Tämä käy ilmi pohjakaavaratkaisuissa, rakennusten koossa, yksinkertaisissa ja asiallisissa julkisivuissa sekä ovi- ja ikkuna-aukkojen sijoituksissa. Kirsi Saarikangas, joka on tutkinut tyyppitaloproblematiikkaa perusteellisesti on todennut, että maaseudulle ja kaupunkeihin suunnitellut talotyypit eivät eronneet toisistaan, vaan olivat identtiset. Saarikangas huomauttaa osuvasti, että "…it is possible to argue that the type-planned house constitutes a shift in the rural vernacular tradition, a transformation of rural building."[30]

Maaseudulla rakennustoimintaa ohjasivat jälleenrakennuskaudella Maatalousseurojen Keskusliiton Asutusvaliokunnan alaiset asustustoimikunnat. Valiokunta myös laati tyyppipiirustuksia. Siirtolais- ja rintamamiestilojen rakentamista ohjasi keskitetysti Maataloushallituksen tai asuntotuotantoviranomaisten laatimat vakiopiirustukset. [31] Inventoiduilla alueilla etenkin Kovelan ja Oinolan kylissä Nummi-Pusulassa on alueita, jotka lähes yksinomaan koostuvat siirtolais- ja rintamamiestiloista, joissa em. vaikutteet ovat havaittavissa.

SAMMATTI – KOHTEET

Inventoitava alue Sammatissa käsittää kaksi pääkokonaisuutta. Ensimmäisen muodostaa Haarjärven kylä, jonka ympäristö muodostaa laajemman kulttuuriympäristökokonaisuuden. Tässä inventoinnissa alue rajautuu pääosin Haarjärven läpi Nummelle kulkevan maantien (104) ja sen länsipuolella kulkevan vanhan kylätien varrelle sekä Lammin tien varrelle sijoittuvaan ympäristöön ja rakennuskantaan. Haarjärven kylässä on hyvin säilyneitä ja maisemallisesti komeita maatilakokonaisuuksia. Alueen kylä- ja tilustiet ovat entisellään.

Toisen kokonaisuuden inventoinnissa muodostavat Myllykylän ja Kirmusjärven ympäristöt, järven lännen puoleisia alueita lukuun ottamatta. Inventointialue rajautuu idässä Nummi-Pusulan kunnan rajaan ja etelässä Raatinjokeen . Alueella on melko runsaasti haja- ja vapaa-ajan asutusta. Mutta etenkin Myllykylässä on vanhempaa rakennuskantaa ja Sammatin historiaan keskeisesti liittyviä ihmisen muokkaamia kulttuuriympäristökokonaisuuksia, jotka ovat muodostuneet vuosisataisesta maanviljelystä ja laiduntamisesta. Karjatalous oli vahvinta Haarjärvellä ja Kaukolassa 1500-luvulla. Paikkarin talo Haarjärvellä oli karjavarallisuudeltaan suurin talo (8 lehmää, 2, härkää ja 4 lammasta).[32]

---

[29] Aarrevaara 2002, s. 23.
[30] Korvenmaa 1992, s. 126; Saarikangas 1993, s. 288-292.
[31] Aarrevaara 2002, s. 31-32.
[32] Enbuske 2002, s. 40.

Haarjärven kylä

Haarjärven kylästä tunnettiin 1460-luvulla viisi taloa: Paikkari, Katava, Kokki, Niku ja Luttari. Kylän talot olivat läänitettynä 1640-luvun lopulta lähtien evl. Joakim Schmiedefeltille, mutta niiden verotuotto palautettiin kruunulle Isossa reduktiossa 1680-luvun alussa. Seuraavan vuosisadan puolivälissä kolmesta Haarjärjen tilasta tehtiin Uudenmaan rykmentin virkataloja upseereille; Paikkarista kornetin, Katavasta rykmentin pastorin ja Kokista katselmuskirjurin puustelli. Suuriruhtinaskunnan aikana talot siirtyivät valtiolle virkataloiksi. Nikun tila halottiin 1800-luvun puolivälissä. Paikkarin talon läheisyydessä sijainneet keskiaikaiset talot siirrettiin nykyisille paikoilleen 1800-luvun puolivälissä. Isojako tosin suoritettiin jo 1771. Luttarin talo oli hävinnyt ennen isojakoa. Inventoinnin ulkopuolelle jäävä Lammin talo perustettiin 1840 isojaossa erotetulle liikamaalle. Haarjärvestä kasvoi Sammatin pitäjän suurin kylä, mihin vaikutti erityisesti torppariasutus. Torpat ovat hävinneet suurelta osin. Haarjärven puustellit pysyivät valtion virkataloina 1920-1930 lukujen taitteeseen saakka.[33]

Haarjärven kylämaisema viljelyksineen on eheänä säilynyt kokonaisuus, jonka vanhat kylätiet ovat myös säilyneet hyvin. Uudisrakentaminen on sopeutettu ympäristöönsä kohtuullisen hyvin. Inventoitu alue on pyritty ryhmittämään kolmen (pää)tien mukaan, joiden varrelle se on sijoittunut: Sammatin kirkonkylästä valtatie 1:lle johtava maantie 104, Lammin tie ja maantien länsipuolella kulkeva vanha kylätie. Vanhoista tilakeskuksista Nikun ja Kokin talot ovat jääneet 1960-luvun alussa rakennetun maantien länsi- ja itäpuolelle. Myös Paikkarin talo sijaitsee melko lähellä tietä. Katavan entinen torppa Lehmusto on lähes tiessä kiinni. Maantien länsipuolella kulkeva vanha, ilmeisen alkuperäistä tielinjaa noudattava kylätie johtaa Nikun taloon ja siitä edelleen Paikkarin ja Katavan taloihin asti. Tien varrella on vanhempaa rakennuskantaa, kuten 1920-luvulle palautuva mäkitupa. Vaikka uusi maantie on rikkonut tilakeskusten muodostaman kylän rakenteen ja tilakeskuksetkin on siirretty alkuperäisiltä paikoiltaan on se kuitenkin yhä havaittavissa vanhaa kylätietä kuljettaessa.

Maantie 104 kulkee lähes suoraan Haarjärven kylän läpi, saman nimisen järven länsipuolitse, minkä jälkeen se tekee loivan mutkan järven pohjoispään jälkeen, jatkuen jälleen lähes suorana linjauksena valtatie 1:lle saakka. Tässä inventoinnissa kartoitettu maantien itäpuolinen alue koostuu Paikkarin torppaa, Miinan mökkiä ja Kokin taloa lukuun ottamatta lähes yksinomaan 1970-1980 –luvuilla rakennetusta haja-asutuksesta.

1. Paikkarin torppa (1:8)

Elias Lönnrotin isä Fredrik Juhana Lönnrot rakennutti torpan Paikkarin sotilasvirkatalon maille Haarjärven kylä yhteismetsään n. vuonna 1800. Rakennus käsitti alun perin ainoastaan tuvan, joka oli siirretty Luttarin talon vierasrakennuksesta. Elias Lönnrotin vanhempi veli Henrik Lönnrot laajensi rakennusta kamarilla ja eteisellä. Ulkorakennuksista on jäljellä 1800-luvun alusta oleva aitta. Molemmat rakennukset ovat säilyneet 1800-luvun asussaan. Rakennuksissa on malkakatto.

Valtio otti torpan hoitoonsa 1889 ja vuonna 1928 torpasta ja sitä ympäröivästä alueesta tuli Muinaistieteellisen toimikunnan alainen valtion museo. Nykyisin se on Museoviraston hoidossa. Valtio rakennutti torpan lähettyville, sen eteläpuolelle vahtimestarin talon 1926. Se on toiminut myös matkailijakotina, mutta nykyisin se on kesäkahvilana. Lohkokivisokkelille pystytetty satulakattoinen rakennus on väritykseltään punainen ja säilynyt ulkoisesti alkuperäisellään.[34]

Torpan rakennusryhmä sijaitsee mäenharjanteella ja sieltä avautuu kaunis maisema, itään Valkjärvelle. Hoidettu alue on alkuperäisellään. Vahtimestarin talon eteläpuolella on sementtitiilinen navetta ja sen vieressä pieni hirsinen aitta. Torpan länsipuolella avautuu peltomaisema, jonka länsipuolella olevan mäen rinteessä on uudempi 1970-/1980-luvulla rakennettu omakotitalo (9:73). Se on kuitenkin selkeästi erillään museoalueesta. Uudisrakennuksen länsipuolella on 1946 rakennettu puolitoistakerroksinen omakotitalo (9:72).

---

[33] Enbuske 2002, s. 472; Ikkala & Salonen 1992, s. 18.

[34] Kallio 2002, s. 210-212.

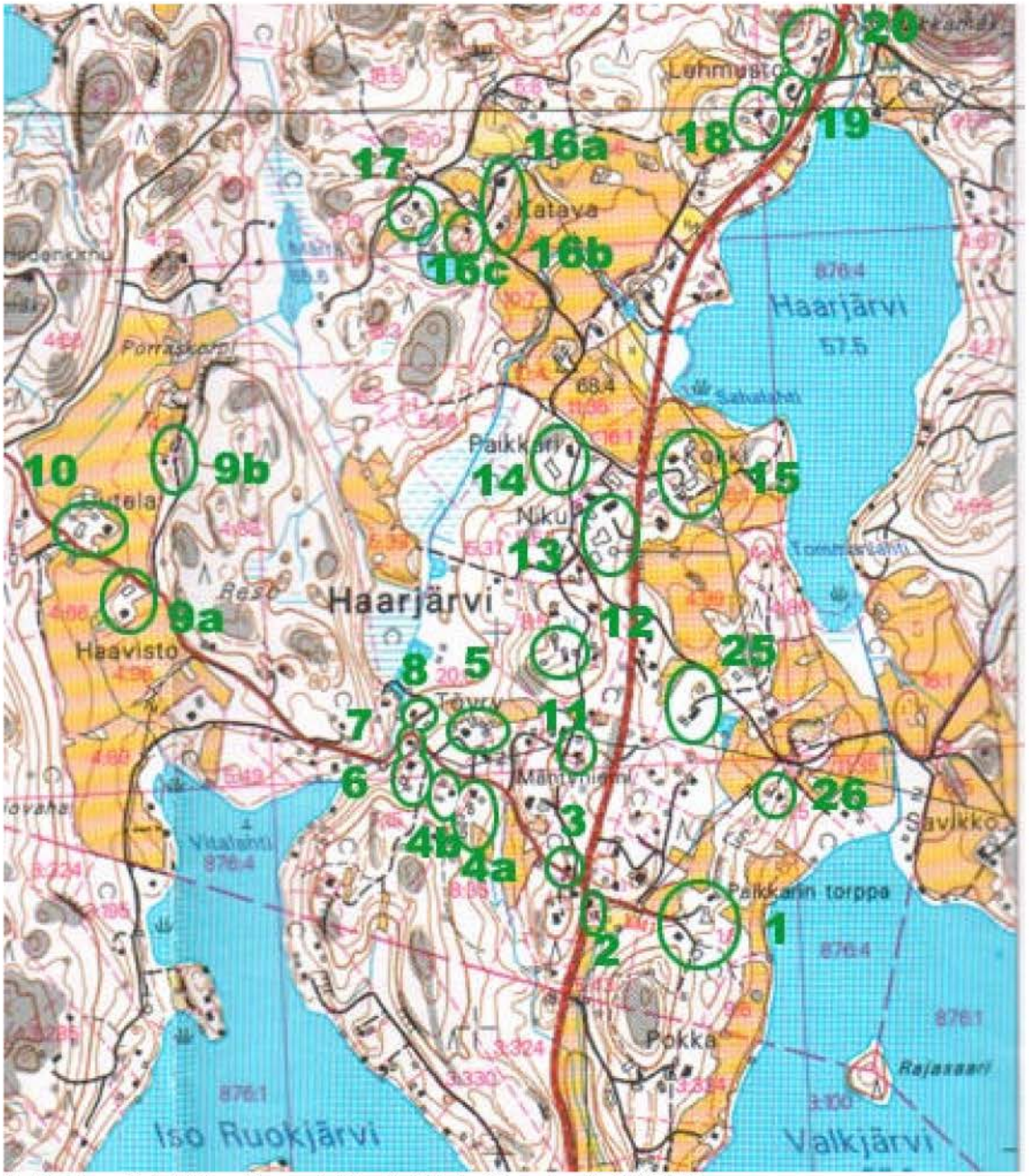

Kohteiden sijainti Haarjärven kylässä. Lähde: Peruskartta 2023 08.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

Haarjärvi – valtatie 1:n eteläpuoli

Valtatien eteläpuolelta erkanee kapea ja mutkainen, jyrkkiä nousuja sisältävä hiekkatie, jonka eteläosassa on vanhempia tilakeskuksia sekä suuri, maisemallisesti vaikuttava viljelyslaakso. Laakson läpi kulkee kunnanrajan muodostava Hämjoki. Tie kulkee pohjoisessa melko korkeaa rinnettä pitkin ja sen länsipuolella avautuu komea, syvä peltolaakso.

21. Jokiranta (9:10)

Tilakeskuksen rakennuskanta on 1940- ja 1950-lukujen vaihteesta. Ne ovat sijoittuneet komealle paikalle, korkean mäen harjanteelle. Alapuolella avautuu kaunis ja syvä peltolaakso. Pihapiiri on erotettu tiestä komealla kuusiaidalla. Satulakattoinen, peiterimavuorattu päärakennus on puolitoistakerroksinen. Pihapiirissä on myös samanikäinen saunarakennus. Hieman pihapiirin ulkopuolella on sementtitiilinen suurehko navetta ja lautarakenteinen liiteri. Rakennukset ovat hyväkuntoiset. Päärakennus on asuinkäytössä.

22. Tuokkola (8:79)
Tuokkolan rakennukset sijaitsevat komealla paikalla, metsän ympäröimän korkeahkon mäen harjanteella. Puolitoistakerroksisessa, peiterimavuoratussa 1920-luvun lopussa rakennetussa satulakattoisessa päärakennuksessa on frontoni ja poikkipääty sekä kaksi kuistia. Toinen kuisteista on umpinainen. Avokuisti ja toinen kerros on rakennettu myöhemmin. Pihapiirissä on samanikäinen vilja-aitta. Hirsinavetassa on alueen rakennuksille harvinainen mansardikatto. Hieman syrjässä pihapiiristä on hirsinen sauna, jossa on karjalaistyylinen bomba-katto. Saunaa on käytetty myös lihan palvaukseen.

Entinen tilakeskus on perustettu 1920-luvun lopussa karjatilaksi. Maa-alueita silloiseen Metsävalkjärven tilaan kuului 35 hehtaaria. Se luovutettiin siirtolaistilaksi sotien jälkeen. Hyvin hoidetut rakennukset muodostavat tiiviin ryhmän, joka antaa hyvän kuvan 1900-luvun ensivuosikymmenten pientilasta. Rakennukset ovat asuinkäytössä. Talon ikkunat ja ovet on uusittu alkuperäistä mallia mukaillen.[44]

Tuokkolasta itään, maisemahistoriallisesti komean viljelylaakson laidassa sijaitsee 1990-luvun alussa rakennettu omakotitalo, Riikniittu (9:74). Kaksikerroksinen satulakattoinen rakennus sopeutuu ympäristöönsä hyvin. Pelloilla on jäljellä viljelyyn oleellisesti kuuluvia latoja.

Tuokkolasta noin vajaan kilometrin päässä etelässä olevassa Lehtoonahteessa on uudempia vapaa-ajanasuntoja.

Kuva 19. Tuokkolan päärakennus etelästä. Henrik Wager 2003.

23. Palkkisilta (9:81)
Tilakeskus sijaitsee komealla paikalla suuren ja maisemallisesti komean peltolaakson pohjoisosan länsilaidalla. Peltolaakson yläpuolella sijaitsevalta tilakeskukselta avautuu komea näkymä koko laajan laakson yli pohjoiseen.

Tilakeskus käsittää todennäköisesti 1930-1940 –lukujen vaihteessa rakennetun satulakattoisen puolitoistakerroksisen päärakennuksen sekä siitä hieman pohjoiseen sijaitsevan, samanikäisen tiilisen navetan ja lautarakenteisen kuivuri-/tallirakennuksen. Päärakennusta on laajennettu autotallilla ja ikkunat on uusittu. Peltovainiot alkavat välittömästi ulkorakennusten pohjoispuolelta.

Pihapiirissä on lisäksi vanhempi asuinrakennus. Se sijaitsee pihapiirin länsilaidalta alkavan rinteen kupeessa, muuta pihapiiriä korkeammalla kummulla. Yksikerroksinen rakennus on

[44] Suullisia tietoja antanut 02. 10. 2003

melko pieni. Satulakattoinen talo on peiterimavuorattu ja pystytetty luonnonkiviperustukselle. Rakennus lienee 1910-1920 –luvulta, mutta se voi olla vanhempikin. Osa ristipuitteisista ikkunoista on uusittu vanhan mallisina, mutta osa on alkuperäisiä. Toinen ullakon päätyikkunoista on pieni kuusiruutuinen ja toinen suippokärkinen.

Kuva 20. Palkkisilta. Vanhempi asuinrakennus idästä. Henrik Wager 2003.

24. Uusipelto (9:81)
Hieman Palkkisillasta etelään, peltolaakson eteläpohjukassa sijaitsee pienehkö tilakeskus. Pihapiiri on tiessä kiinni. Tilakeskus on korkeahkon mäen päällä. Pienehkö satulakattoinen päärakennus on pystytetty luonnonkiviperustukselle. Neljä- ja kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Talo lienee 1930-/1940 -lukujen vaihteesta. Pihapiirin laidalla on lautarakenteinen talli. Uusipelto on vapaa-ajanasuntona.

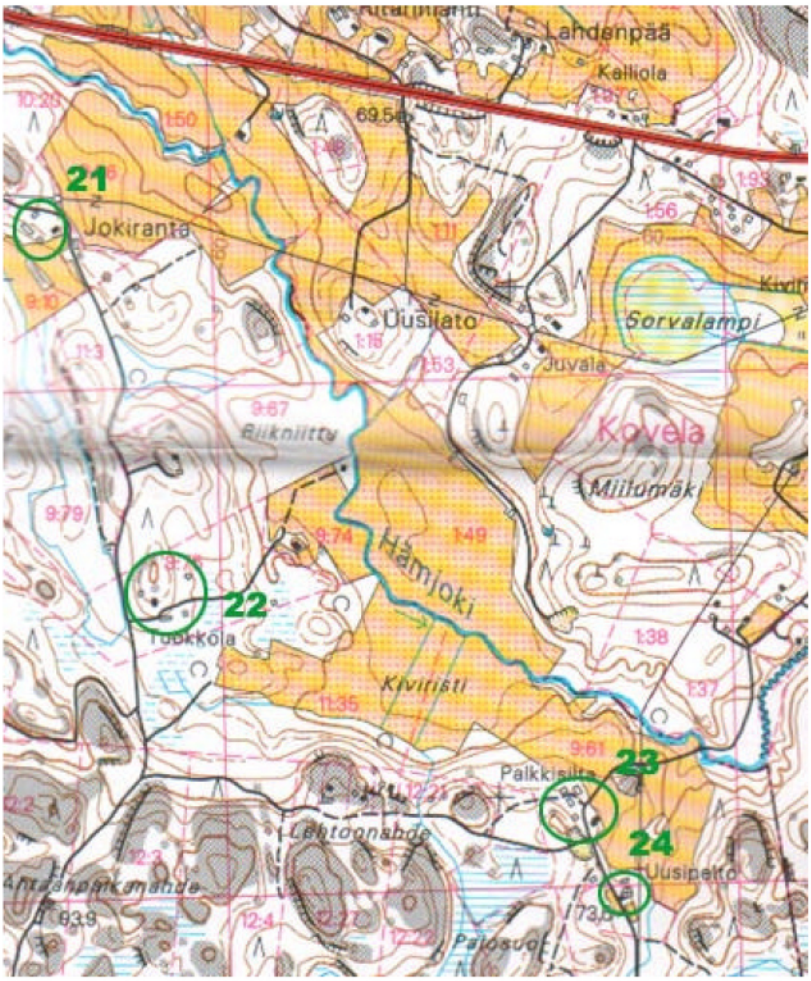

Jokiranta, Tuokkola, Palkkisilta ja Uusipelto. Lähde: Maanmittaushallitus. Peruskartta 2023 10

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

Valkjärven pohjoispuoli

25 (38) Hannulan Ateljee (11:10)

Päärakennuksen lisäksi pihapiirissä on neljä muualta siirrettyä aittaa. Osa on ruoka- ja osa vilja-aittoja. Yhteen vilja-aittaan on rakennettu lasinen lanterniini. Päärakennuksessa on kolme katettua sisäänkäyntiä. Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen rakennus on rakennettu 1940-luvulla, mutta sitä on laajennettu ja peruskorjattu myöhemmin. Rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat uudet. (kohdekartta s. 25)

26 (39) Tilakeskus (11:5)

Rakennusryhmä sijaitsee korkean mäen päällä, Valkjärven pohjoisrannalla. Pohjoispuolelta avautuu peltonäkymä. Lohkokiviperustukselle rakennettu päärakennus on todennäköisesti 1950-luvulta tai vanhempi rakennus on tuolloin muutettu nykyiseen asuunsa. Ikkunat ovat melko suurikokoiset yksi- ja kaksiosaiset. Pihapiirissä on myös pienehkö luonnonkiviperustuksella oleva sauna, jossa on alkuperäiset 8-ruutuiset ikkunat. (kohdekartta s. 25)

Valkjärven rannalla on myös uudempi 1960-1970 –luvuilla rakennettu pienehkö lautarakenteinen vapaa-ajanasunto (11:23).

Kuva 34. Kärklammen rannalla, lähes Saukkola-Sammatti maantiessä kiinni oleva kesähuvila lukeutuu pitäjän vanhempaan vapaa-ajan asutukseen. Henrik Wager 2003.

Kärklampea ympäröivä rakennuskanta koostuu sekä Sammatin että Nummi-Pusulan puolella uudemmasta vapaa-ajan asutuksesta.

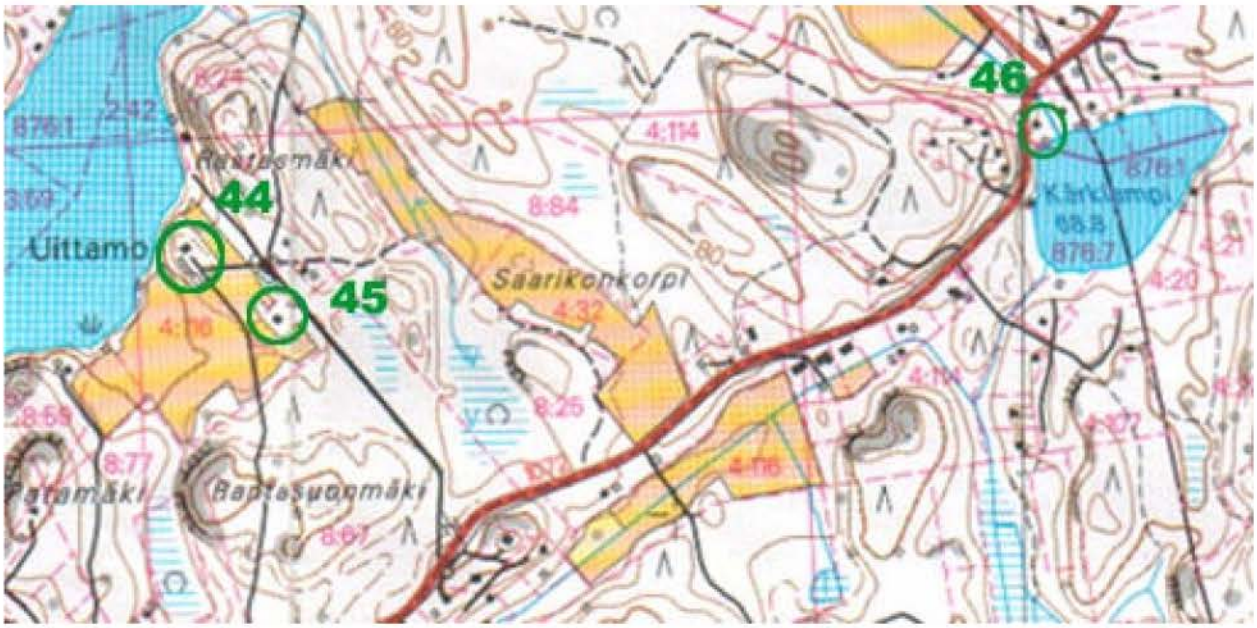

Myllykylässä Kirmusjärven keskivaiheilla sijaitsevat kohteet. Lähde: Peruskartta 2023 11.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

Leikkilä - Leikkilän tien varsi

Tie erkanee Saukkolan maantiestä. Tietä ympäröi Kirmusjärven ympäristössä kaunis, kumpuileva peltomaisema. Rakennuskanta koostuu pääosin uudemmasta 1960-2000 –luvuilla rakennetuista omakotitaloista ja vapaa-ajanasunnoista. Kirmusjärven pohjoisosassa on yhtenäinen, maisemallisesti selkeästi erottuva peltoalue. Sen ympärille on myös sijoittunut vanhempi rakennuskanta, kuten Myllypakka ja entinen Mikkolan torppa.

47. Järvenpää (3:28)

Järvenpää on alun perin ollut 1906 perustettu Haartjoen torppa. Tilan suurehko, 1950-luvun alussa rakennettu puolitoistakerroksinen päärakennus on vuorattu mineriittilevyillä. Navetta on

samanikäinen. Hieman pihapiirin ulkopuolella on vanhempi aitta sekä muita lauta- ja hirsirakenteisia ulkorakennuksia. Torpan asuinrakennus on purettu.

48. Rauhala (2:42)
Entinen Mikkolan torppa käsitti alun perin yhden huoneen. Se on rakennettu ilmeisesti 1910-1920 –luvulla, mutta sitä laajennettiin 1940-luvulla huoneella ja kuistilla. Yksikerroksisessa, peiterimavuoratussa rakennuksessa on luonnonkiviperusta. Torpan kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Talo on hyvässä kunnossa. Torpan yläpuolella on uusi 1993 valmistunut yksikerroksinen omakotitalo.

Rauhalan rakennukset ovat korkeahkon mäen laella, jolta avautuu näkymä peltolaaksoon ja Kirmusjärvelle.

Torpan kaakkoispuolelta on purettu Rauhaniemen talo, mutta sen kivijalka ja taloon kuulunut aitta ovat säilyneet. Aitta on huonokuntoinen.

Kuva 35. Rauhala, entinen Mikkolan torppa. Etelästä. Henrik Wager 2003.

49. Myllypakka (5:77)
Myllypakka on Leikkilän Piekan talon vanha torppa. Päärakennuksen vanhimmat osat ovat 1800-luvun lopulta. Rakennus käsitti tuvan ja kamarin. Rakennusta laajennettiin kahdella kamarilla 1912 ja 1916 rakennettiin kaksi kamaria lisää sekä eteinen. Rakennusta korotettiin 1917-1918. Talon kuisti on samalta ajalta. [55]

Myllypakan tilakeskus käsittää päärakennuksen lisäksi navetan, saunan sekä suurehkon liiterin. Komea sementtitiilinen navetta on 1930-luvun alusta. Sen pituussuunnassa kulkee rakennuksen pituinen kattolyhty. Pihapiirin ulkopuolella on vuonna 1921 valmistunut, rapattu viljamakasiini. Noppamaisen makasiinin katolla on lanterniini. Viljamakasiini oli alun perin pellossa laidassa, mutta muutettaessa maantie kulkemaan nykyiselle paikalleen, jäi makasiini tiehen kiinni. Makasiini on autotallina ja siinä on suurikokoinen peltinen ovi.

Myllypakka sijaitsee maisemallisesti hallitsevalla paikalla Kirmusjärven pohjoisosassa. Etelässä aukeavat peltovainiot, jotka jatkuvat lähes Kirmusjärven rantaan asti. Rannassa on pienehköjä vapaa-ajanasuntoja.

[55] Ikkala & Salonen 1992, s. 105.

Kuva 36. Myllypakan päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

50. Varjola (5:67)
Varjolan rakennukset sijaitsevat metsän siimeksessä olevan rinteen päällä. Tyhjillään oleva päärakennus on hieman rapistunut, mutta päällisin puolin muutoin hyväkuntoinen. Suurehko, puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu 1910-luvun alussa. Talon eteläisen pitkäjulkisivun peiterimavuoraus on uusi. Päädyssä on näkyvissä vanhempaa vuorausta (vaaka-pysty-vaaka). Osa ikkunoista on uusia, yksiruutuisia ja osa vanhempia T-ikkunoita. Rehevöityneellä pihalla on melko huonokuntoinen ulkorakennus ja pihapiirin ulkopuolella heinälato. Niiden väliin jäävät rakennuksen rauniot. Varjolan pohjoispuolella on suurehko peltovainio (Myllysuo).

51. Vapaa-ajanasunto (4:123)
Pienehkö rakennus sijaitsee Leikkilän tiestä pohjoiseen, Kolmepersjärvelle erkanevan tien risteyksessä. Risteyksen maamerkkinä on rauhoitettu siirtolohkare. Satulakattoinen, peiterimavuorattu talo on rakennettu luonnonkiviperustukselle. Rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennuksen ulkoasu viittaa 1910-1920 –lukuihin, mutta se on saatettu siirtää muualta

Talon lähistöllä on suoritettu melko massiivisia avohakkuita, mikä on muuttanut maisemaa. Rakennuksen ympäristössä on uudempia vapaa-ajanasuntoja.

52. Vapaa-ajanasunto (4:4)
Pienehkö yksikerroksinen rakennus on mahdollisesti rakennettu kesämökiksi 1930-/1940 –luvulla. Kaksi- ja neliruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennuksessa on kellari. Pihapiirissä on hirsinen sauna. Talo ympäröi komea metsämaisema.

Kirmusjärven pohjoisosassa, Leikkilän kylässä sijaitsevat kohteet. Lähde: Peruskartta 2023 11.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

NUMMI-PUSULA – KOHTEET

Inventoidun alueen rakennuskanta on ryhmittynyt pääasiassa Valkerpyyn järven rannoille sekä aluetta halkovien pääteiden (Saukkola-Sammatti ja Tavola-Oittila, Raati-Tavola) varsille. Lukumäärältään suurin rakennuskantakeskittymä on Saukkola-Sammatti –maantien varrella. Suurelta osin se koostuu uudemmasta omakotitalo- ja vapaa-ajanasuntorakennuskannasta. Mutta joukossa on myös kulttuuri- ja rakennushistoriallisesti merkittäviä kohteita. Rakennuskanta ja niitä ympäröivä luonnon- ja kulttuurimaisema ovat sijoittuneet Valkerpyyn järveä ympäröiviin Heimolan, Luttulan, Tavolan, Oittilan ja Raatin kyliin lännessä sekä Vivolan, Yli-Immolan ja Maskilan kyliin järven itäpuolella.

Teiden lisäksi rakennuskanta on pyritty ryhmittämään sekä kylittäin että kulttuurimaisema-kokonaisuuksittain. Laajalti ottaen Valkerpyyn järven länsiranta yleisesti , mutta etenkin sen pohjois- ja etelärannat muodostavat maisemallisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaan kokonaisuuden, laajoine peltolaaksoineen, ja niiden laidoille sijoittuvine tilakeskuksineen. Tilat on pääosin rakennettu viljelyksiä korkeammille kummuille, joten ne ovat usein myös maisemallisesti hallitsevia. Alueella on säilynyt vanhempaa, alueen historialle merkityksellistä rakennuskantaa. Ne ovat sijoittuneet Heimolan, Luttulan, Tavolan, Raatin ja Oittilan sekä Vivolan ja Yli-Immolan kyliin.

Valkerpyyn järven länsirantoja hallitsevat laajat ja yhtenäiset peltomaisemat, jotka ovat syntyneet ihmisen vuosisatojen työllä. Tähän kulttuurimaisemaan kuuluvat oleellisesti tilakeskukset, joista vanhimpiin lukeutuvat Mäntsälän kartano ja Kosken kantatila rakennuksineen. Merkittäviä, joskin huonokuntoisempia vanhoja tilakeskuksia ovat Luttulan ja Kuuston talot. Koski ja Mäntsälä ovat edelleen alkuperäiskäytössä. Kuusto on ränsistynyt pahoin.

Valkerpyyn järven länsipuoli on jaettavissa erillisiin, mutta toisiinsa nivoutuviin kulttuurimaisemallisiin kokonaisuuksiin alla olevan jaotuksen mukaisesti. Se on suuntaa antava.

Alueen A pohjoispäähän sijoittuu laaja peltolaakso, joka alkaa Mäntsälän kartanolta, jatkuen aina Tavolan kylän rajalle. Alueeseen kuuluvat Heimolan ja Luttulan kylät. Lännessä alue rajautuu metsää kasvavaan rinteeseen ja idässä Valkerpyyn järveen. Koillis-lounais –suunnassa peltolaakso jatkuu aina Valkerpyyn järven pohjoispäähän, Mäntsälän kartanoon saakka, ja asiallisesti ottaen sen yli koilliseen Vivolaan asti. Kylät kuuluvat myös pitäjän vanhimpiin historiallisiin asuinpaikkoihin (Mäntsälän ja Heimolan kylät ovat todennäköisesti vanhimmat). Laajahko kulttuurimaisema on syntynyt vuosisatojen aikana, kun ensimmäiset asukkaat rakensivat asumuksensa Valkerpyyn järven rannalle ja kaskiviljely levisi vähitellen sisämaahan päin, kunnes peltoalueet lopulta yhdistyivät.[56]

Peltolaakson länsipuolella, Kaukolan pellolla, kulkee Kunnamonoja, joka laskee Nummenjokeen alueen lounaisosassa olevalta suoalueelta. Valkerpyyn järven rannalla on uudempaa loma-asutusta. Alueen vanhimmat tilat ovat Mäntsälän kartano sekä Nikkilän ja Luttulan tilat.

Alueen B muodostavat Kuuston, Ikustin, Ali-Seppälän, Kosken ja Mattilan kantatilojen tilakeskukset ja niitä ympäröivä viljelty kulttuurimaisema. Alueeseen kuuluu myös erillisiä pienempiä kohteita, kuten Tavolan entinen kansakoulu. Valkerpyyn järven rannalla on uudempaa loma-asutusta.

Alue C käsittää Tavolan rakennus- ja kulttuurihistoriaan liittyviä yksittäisiä kohteita, kuten mm. 1950-luvulta olevan seuratalon, sen länsipuolella olevan 1910-luvulla perustetun Louhelan tilan ja Alhonrinteessä olevan Päivärinnan siirtolaistilan sekä sen lähistöllä olevia yksittäisiä rakennuksia, kuten 1910/1920-luvulta olevan muonamiehen talon ja samanikäisen kaupan. Alue on ajallisesti ja toiminnallisesti kerroksellinen

---

[56] Jussila 1977, s. 12, 17, 23.

Maskilan kylään sijoittuvat kohteet. Lähde: Peruskartta 2041 02.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

Valkerpyyn järven lounaisosa

Oittilan kylä

Oittila lukeutuu pitäjän vanhimpiin asuinpaikkoihin. Ronin ja Jaakkolan vanhat 1500-luvulle palautuvat kantatilat laajoine, kumpuilevine peltolaaksoineen muodostavat oman, yhtenäisen kulttuurimaisemakokonaisuuden, johon luonnonmaisemallisena elementtinä liittyy Valkerpyyn järven eteläinen pohjukka. Luonnonmaisemalle ominaisiin piirteisiin lukeutuvat myös melko jyrkät korkeuserot. Ronin ja Jaakkolan välisen maisemallisesti kauniin peltolaakson läpi virtaa Oittilan joki. Järven rannoilla on uudempaa vapaa-ajan asutusta. Peltolaakson lounaisosassa on myös pitäjän vanhempiin tiloihin lukeutuva Pakkala. Kulttuurimaiseman muotoutumiseen ovat vaikuttaneet omalta osaltaan 1940-1950 –lukujen vaihteessa perustetut Ojarinteen ja Peltosuon rintamamies- ja siirtolaistilat.

Alueella on myös muutama yksittäinen kohde, jotka eivät muodosta kulttuurimaisemallisesti yhtenäistä kokonaisuutta. Ne ovat kuitenkin osa pitäjän rakennus- ja

kulttuurihistoriaa.

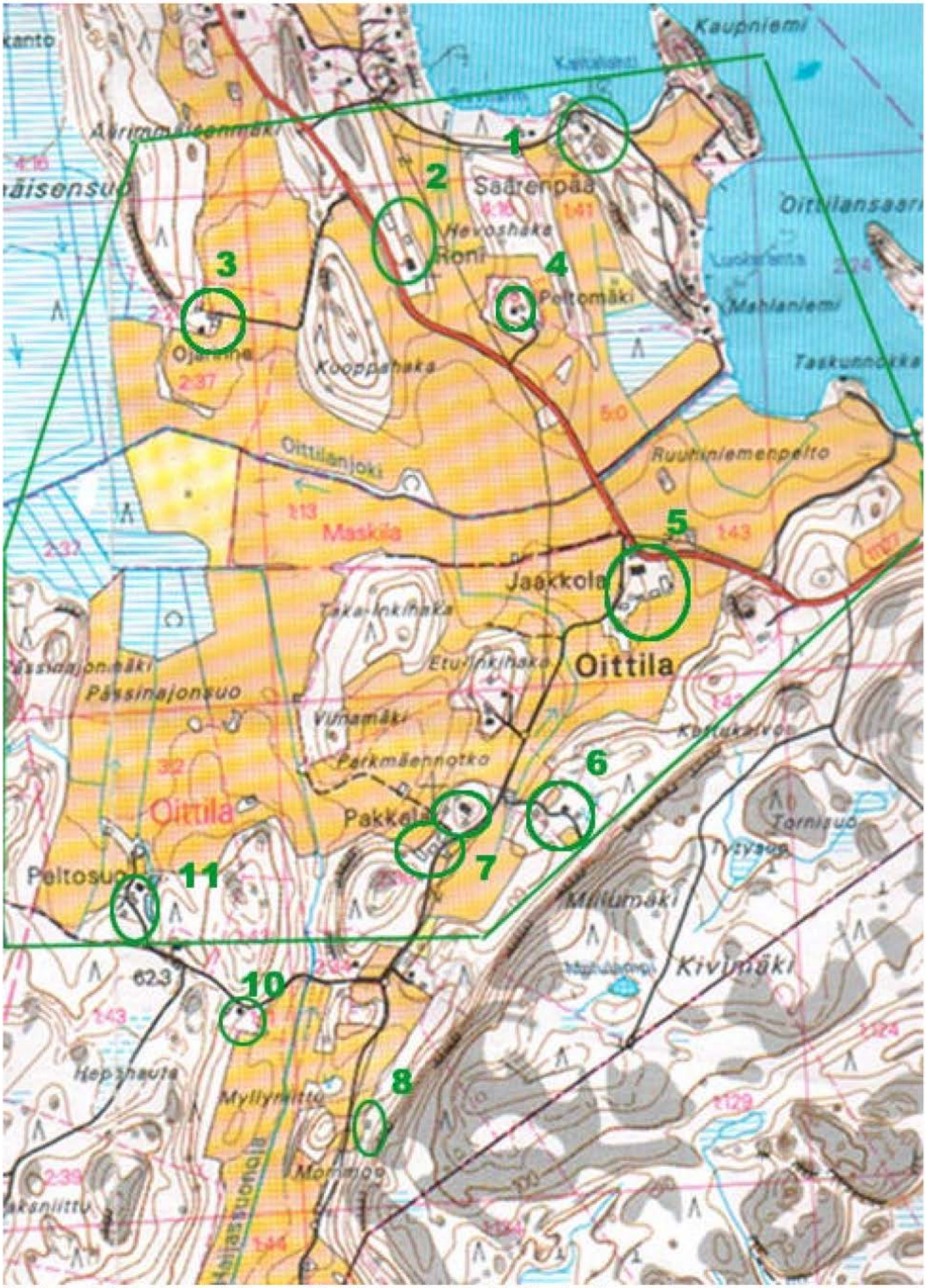

Ronin ja Jaakolan kantatilojen ympäristöön muodostunut kulttuurimaisemakokonaisuus inventoituine kohteineen. Oittilassa. Rajaus on viitteellinen. Lähde: Peruskartta 1023 11.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

1. Saarenpää (1:41)
Tilakeskus on ollut alun perin Ronin kantatilan 1900-luvun alussa perustettu torppa. Torpan aikaiset rakennukset on purettu ja nykyinen kaksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1960-luvun alussa. Hieman pihapiirin ulkopuolella on puolitoistakerroksinen asuinrakennus 1940-1950 –lukujen vaihteesta. Navetta on samanikäinen. Pihalla oleva aitta on siirretty muualta.

2. Roni (4:16)
Roni kuuluu pitäjän vanhimpiin kantatiloihin. Siitä on mainintoja 1500-luvun ensimmäiseltä vuosikymmeneltä. Roni oli ratsutilana 1630-luvulla, jolloin se oli varustanut ratsumiehen.[80] Tila siirrettiin nykyiselle paikalleen Jaakkolan lähettyviltä. Tilan nykyinen kaksikerroksinen päärakennus on 1910-luvun alusta. Lohkokiviperustuksella olevassa komeassa jugend-vaikutteisessa rakennuksessa on pitäjän rakennuksille harvinainen aumakatto. Suurehko kivinavetta on samanikäinen. Hyväkuntoiset rakennukset sijaitsevat maisemallisesti näkyvällä ja komealla paikalla Oittilan tien itäpuolella, peltolaaksosta kohoavan rinteen laella. Tien länsipuolella on ilmeisesti 1910-luvulta oleva pienehkö viljamakasiini.

Hieman tilan rakennusryhmästä pohjoiseen on tilan saharakennus. Pienehkö, kotitarvesahana toiminut saharakennus on lautarakenteinen ja tyydyttävässä kunnossa. Sahan sirkkeli ja kuljettimet ovat säilyneet.

Kuva 66. Ronin päärakennus luoteesta. Henrik Wager 2003.

3. Ojarinne (2:25)
Pienehkö rintamamies- tai siirtolaistila on perustettu 1940-1950-lukujen vaihteessa. Puolitoistakerroksinen, satulakattoinen päärakennus on vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä oleva sementtitiilinen navetta on huonossa kunnossa. Päärakennus on tyydyttävässä kunnossa.

4. Peltomäki (1:18)
Mahdollisesti 1930-luvulta oleva puolitoistakerroksisen rakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjauksen vuoksi. Peltomäen itäpuolella on uudempia (1970-1980 –l) vapaa-ajanasuntoja.

5. Jaakkola (2:14)
Jaakkola sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla, voimakkaasti kumpuilevan peltolaakson pohjukassa. Tilalta on näkymä Valkerpyyn järvelle. Jaakkolasta on mainintoja 1510-luvulta. Se oli Ronin tapaan ratsutilana 1630-luvulla.[81] Tilan vanhemmista rakennuksista on jäljellä

[80] Jussila 1977, s. 15, 87.
[81] Jussila 1977, s. 15, 87.

ainoastaan 1800-luvulta oleva aitta. Työmiesten kasarmimainen talo on 1950-luvulta. Vanha päärakennus paloi 1960-luvun lopussa ja uusi valmistui 1970-luvun alussa. Osa talousrakennuksista on samanikäisiä ja osa uudempia.

6. Haapahaka (2:7)
Todennäköisesti entinen mäkitupa sijaitsee jyrkän rinteen laella ja sen eteläpuolella kohoaa melko jyrkkä, metsäinen kalliorinne. Puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu todennäköisesti 1910-1920-luvulla. Rakennuksen T-ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Paikka on ollut asuttu 1920-luvun lopussa. Pihapiirissä on samanikäisiä ulkorakennuksia ja sauna sekä 1990-luvulla rakennettu pieni kesämökki. Myös vanhempi asuinrakennus on vapaa-ajanasuntona.

7. Pakkala (2:39)
Tilalta avautuu etelässä maisemallisesti komea metsää kasvava jyrkkä kalliorinne ja pohjoisessa laaja peltomaisema. Komealla paikalla, korkean mäen laella sijaitseva päärakennus on mahdollisesti vanhimmilta osiltaan 1830-luvulta.[82] Talossa on komea luonnonkiviperustus, joka on tosin betonoitu osittain. Rakennuksen ulkoasu on kuitenkin muuttunut myöhempien laajennusten ja peruskorjausten vuoksi. Osa T-ikkunoista vaikuttaa alkuperäisiltä, suurin osa on uusittu. Talossa on kaksi kuistia, joista ainakin toinen vaikuttaa myöhemmin rakennetulta. Mäen rinteen alaosassa oleva suurehko kivinavetta lienee samanikäinen päärakennuksen kanssa. Navetan lähettyvillä, maantien laidassa on kaksi hirsistä viljamakasiinia 1800-1900-lukujen vaihteesta.

Kuva 67. Pakkalan päärakennus lounaasta. Rakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten vuoksi. Henrik Wager 2003.

8. Vuorensivu, entinen mäkitupa (1:44 / 2:8)
Tuvan ja kamarin käsittävä peiterimavuorattu hirsirakennus on rakennettu 1910-luvulla lähistöllä sijaitsevan Haijalan tilasta erotetulle tontille. Huonokuntoisen rakennuksen erikoisena piirteenä ovat kaksiosaiset, 10-ruutuiset ikkunat. Ikkuna-avauksessa on siis 20-ruutua. Ikkunat ovat alun perin kuuluneet Karstuun perustettavaksi aiottuun tervatehtaaseen, jota ei kuitenkaan rakennettu. Mäkituvan rakentaja, kivimies Vuorela osti ikkunat itselleen.[83]

[82] Härö 1989, s. 1.
[83] Suullisia tietoja antanut 04. 11. 2003

Kuva 68. Vuorensivu lounaasta. Henrik Wager 2003.

9. Haijala (1:44)
Tilakeskus sijaitsee kapean peltolaakson keskivaiheilla, Lohjan kunnan rajalla. Tila on alun perin ollut Jaakkolan kantatilan Lehtikalliona tunnettu torppa, johon on sittemmin liitetty useampi tila. Päärakennus on vanhimmilta osiltaan 1910-luvun lopusta. Sitä on laajennettu 1940-luvun puolivälissä ja peruskorjattu 1980-luvulla. Rakennuksen ulkoasu on 1940-luvulta. Pihapiirin lähettyvillä oleva aitta on 1930-1940 –lukujen vaihteesta ja vanhan isäntäparin yksikerroksinen vanhuuden talo 1960-luvun lopusta. Ulkorakennukset ovat sekä 1930-1940 –lukujen vaihteesta että 1960-luvulta.[84]

10. Rintamamiestalo (1:11)
Hyväkuntoinen, puolitoistakerroksinen, 1940-1950 –luvulla rakennettu (tyyppi)talo on vapaa-ajanasuntona.

11. Peltosuo (3:2)
Entinen rintamamiestila on perustettu 1950-luvun alussa. Puolitoistakerroksisen rakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten ja laajennusten johdosta. Sementtitiilinen navetta ja puimala ovat päärakennuksen kanssa samanikäiset. Pihapiiristä kaakkoon sijaitseva vanhuuden talo on 1970-luvun lopusta.

Peltosuo sijaitsee samaisen peltolaakson lounaispohjukassa, jonka äärellä ovat sekä Ronin, Jaakkolan että Pakkalan tilat. Tilan länsipuolelta alkaa metsävyöhyke, joka jatkuu lähes Raatin kylässä sijaitseviin Pakasen ja Sipilän kantatiloihin asti.

[84] Suullisia tietoja antanut 04. 11. 2003

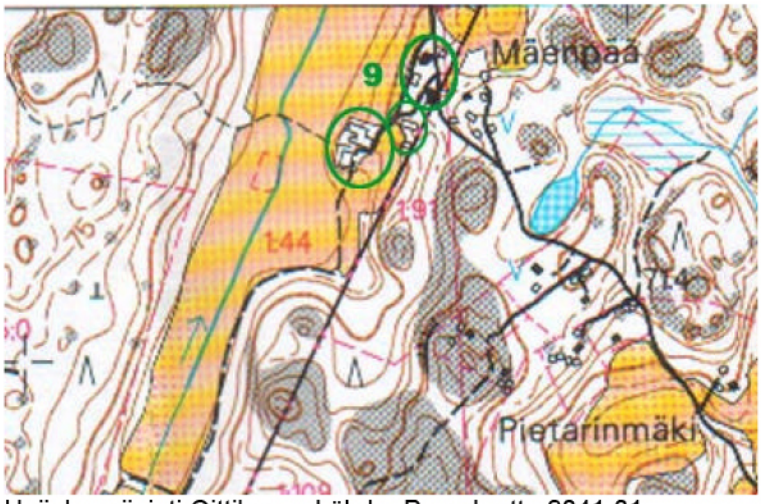

Haijalan sijainti Oittilassa. Lähde. Peruskartta 2041 01.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

Raadin kylä

Suuret Sipilän ja Pakasen vanhat kantatilat ovat näkymäetäisyydellä ja muodostavat yhtenäisen kulttuurimaisemallisen kokonaisuuden. Pakasen ja Sipilän tilakeskukset ovat niiden vaikutuksesta vuosisatojen aikana syntyneiden laajojen peltojen ympäröimät ja maisemallisesti hallitsevia. Sipilän pohjoispuolella olevan syvän ja voimakkaasti kumpuilevan peltolaakson läpi kulkee Raatinjoki.

Alueella on myös yksittäisiä, kylän ja pitäjän historiaan kuuluvia rakennuksia ja tiloja, kuten Katulan entinen valtion entinen sotilasvirkamiestalo sekä Laiskan tien varrella olevia Pakasen ja Sipilän taloihin kuuluneita torppia ja 1940-1950 –luvulla perustettuja rintamamies-/siirtolaistiloja ja –taloja, jotka omalta osaltaan ovat vaikuttaneet kulttuurimaiseman muotoutumiseen. Maisemalle tyypillisiä piirteitä ovat suurehkot korkeuserot sekä voimakkaasti kumpuilevat pellot.

Alueesta koilliseen jää kaksi pienempää Tavolaan sijoittuvaa, 1940-1950 –luvulla perustettua tilaa. Koska ne jäävät alueista irrallisiksi ja sijoittuvat Tavolasta Raatiin johtavan itäisen kylätien varrella käsitellään ne tässä yhteydessä, muun tien varrelle sijoittuvan rakennuskannan kanssa.

1. Saarikko (Tavola 16:0)
Tila on perustettu 1940-luvun puolivälissä joko rintamamies- tai siirtolaistilaksi. Puolitoistakerroksinen päärakennus on samanikäinen. Sitä on laajennettu 1970-luvulla. Osa talousrakennuksista on 1940- ja 1950-luvulta ja uusimmat 1990-luvun alusta. Tilakeskus antaa suurehkoine talousrakennuksineen hyvän kuvan pienehkön rintamamies- tai siirtolaistilan kehittymisestä nykypäivän vaatimuksia vastaavaksi keskikokoiseksi maatilaksi.

2. Rahinkanto, entinen asutustila? (Tavola 2:9)
Pienehkö, yksikerroksinen päärakennus on todennäköisesti 1930-1940 –lukujen vaihteesta. Hyväkuntoista, asuinkäytössä olevaa taloa on laajennettu. Pihapiirissä on säilynyt osa sementtitiilistä navettaa, joka on varastokäytössä.

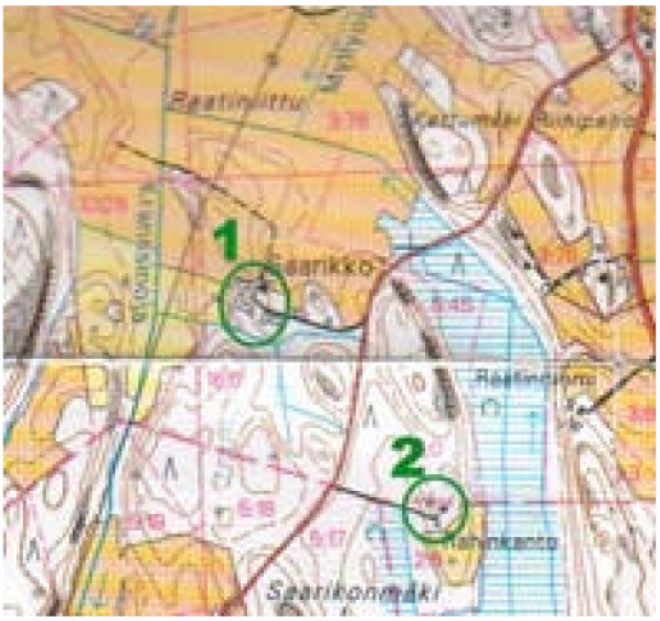

Tavolassa sijaitsevien Saarikon ja Rahinkannon tilojen sijainti.
Peruskartta 2023 11. Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

3. Ajopelto (5:15)
Siirtolais- tai rintamamiestila sijaitsee peltojen ympäröimänä, peltolaaksosta nousevan rinteen laella. Tilalta on näkymäyhteys Katulan entiseen valtion sotilasvirkamiestaloon. 1940-luvun puolivälissä rakennetussa, puolitoistakerroksisessa päärakennuksessa valkoiseksi maalatut nurkkaliseenit ja alkuperäisiltä vaikuttavat kuusiruutuiset ikkunat (osa on uusittu). Talossa on kaksikerroksinen umpikuisti. Rinteen alapuolella oleva, samanikäinen hirsinen navetta on päässyt huonoon kuntoon. Pihapiirissä on lisäksi ilmeisesti siirretty aitta- ja tallirakennus sekä 1940-1950 –lukujen vaihteesta oleva rakennus, joka vaikuttaa kanalalta.

Kuva 69. Ajopelto lounaasta. Henrik Wager 2003.

4. Katula (5:14)
Kukkusmäen juurella, peltolaaksosta kohoavan korkean rinteen laella sijaitseva Katulan entinen sotilasvirkamiestalo siirrettiin nykyiselle paikalleen 1926 Pakasen ja Sipilän kantatilojen lähettyviltä. [85] Tila hallitsee maisemaa maamerkin tavoin.

[85] Suullisia tietoja antaneet 04. 11. 2003

Päärakennuksen ulkonäkö on muuttunut myöhempien laajennusten ja peruskorjauksen vuoksi. Ikkunat ovat suurehkot, tuuletusikkunalla varustetut yksiruutuiset ikkunat. Päärakennuksen kanssa samanikäinen, suurehko vuoraamaton hirsinavetta on hyvässä kunnossa ja alkuperäisellään. Pihapiirissä on myös samanikäinen huonokuntoinen aitta ja sauna sekä muita talous- ja ulkorakennuksia. Aitta ja navetta siirrettiin samanaikaisesti päärakennuksen kanssa. Siirretyt rakennukset ovat 1800-luvulta.

Kuva 70. Katulan päärakennus lännestä. Henrik Wager 2003.

5. Pakanen (rek.no ?)
Pakasta pidetään kylän vanhimpana talona. Siitä on mainintoja 1540-luvulta. Pakanen oli ratsutilana 1600-luvun alussa. Nykyisellä suvulla tila on ollut vuodesta 1649 lähtien.[86]

Nykyinen suurehko, puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1940-luvun lopussa. Vanha, 1750-luvulta peräisin ollut päärakennus purettiin tuolloin huonokuntoisena. Vanha päärakennus sijaitsi Katulan talon tapaan Sipilän lähettyvillä. Tilan navetta on 1950-luvulta ja muut ulkorakennukset ovat uudempia.

Pihapiirin itäpuolella on vanhuuden taloksi 1960-luvulla rakennettu pienehkö omakotitalo sekä 1950 –luvulla rakennettu pieni kotitarvesaha. Sahan sirkkeli ja kuljettimet ovat säilyneet.

[86] Jussila 1977, 15, 86; Suullisia tietoja antanut 05. 11. 2003

Kuva 71. Pakasen 1940-luvun lopussa rakennettu päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

6. Metsämäki (2:4)
Lähes romahtamispisteessä olevan entisen rintamamies- / siirtolaistilan päärakennus on rakennettu 1940-luvun puolivälissä. Tilan navetta on romahtanut. Tila on lohkottu Sipilän kantatilasta rintamamiestilaksi. Tila on ollut hylättynä vuosikymmeniä.[87]

7. Sipilä (rek:no)
Sipilän kantatilasta on Pakasen tapaan mainintoja 1540-luvulta. Se on keskiaikaisen kylän ainoa alkuperäisellä paikallaan oleva talo. Katulan ja Pakasen talot olivat lähes kiinni Sipilässä, muodostaen tiiviin kylärakenteen. Nykyinen päärakennus on vuodelta 1900. Se on peruskorjattu 1980-luvulla, mutta sitä ei ole laajennettu. Rakennuksen ulkoasu on säilynyt 1900-luvun asussa. T-ikkunat on uusittu peruskorjauksen yhteydessä.

Kuva 72. Sipilän päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

Pihan laidalla on vuonna 1909 rakennettu sauna sekä päärakennuksen kanssa samanikäinen karjakon asunto ja sen yhteydessä olevan tallin osa. Talousrakennukset ovat 1930-luvulla rakennettua puimalaa lukuun ottamatta 1980-luvulta. Päärakennusta vastapäätä, tien itäpuolella on 1930-1940 –lukujen vaihteessa rakennettu tilan vanhan isännän vanhuuden talo (Kulmala).

[87] Suullisia tietoja antanut 05. 11. 2003

Hyväkuntoinen, puolitoistakerroksinen rakennus on tilapäiskäytössä. Sitä on laajennettu myöhemmin.[88]

8. Entinen rintamamies-/siirtolaistila (4:19)
Tilan puolitoistakerroksinen 1940-1950 –lukujen vaihteesta oleva päärakennus sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla peltolaaksosta kohoavan korkean mäen laella. Pihapiirissä on samanikäinen hirsinen navetta ja lautarakenteinen lato. Rakennukset ovat hyväkuntoiset. Entinen tilakeskus on asuinkäytössä.

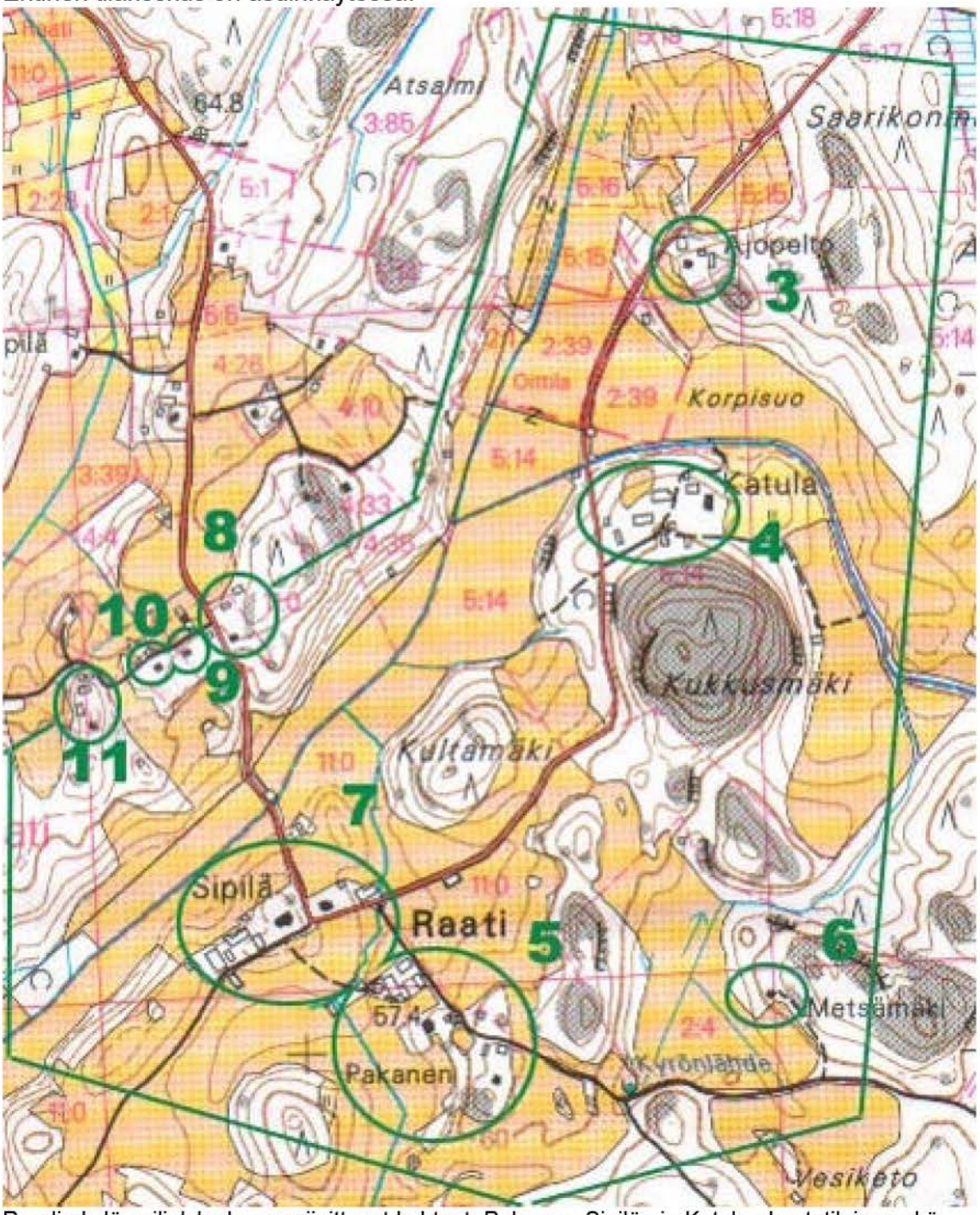

Raadin kylän viljelylaaksoon sijoittuvat kohteet. Pakasen, Sipilän ja Katulan kantatilojen sekä jälleenrakennuskaudella perustettujen siirtolais- ja rintamamiestilojen vaikutuksesta syntynyt kulttuurimaisemakokonaisuus on rajattu. Rajaus on viitteellinen. Lähde: Peruskartta 2023 11.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

[88] Jussila 1977, s. 15; Suullisia tietoja antanut 05. 11. 2003.

Kohteet 8 -11 sijaitsevat maisemallisesti näkyvällä paikalla syvän peltolaakson luoteispuolelta kohoavan rinteen laella. Ne luovat ajallista kerrostumaa kulttuurimaisemaan nivoutuvaan rakennuskantaan. Sipilän hyvin säilynyt päärakennus antaa hyvän kuvan suuren tilakeskuksen 1900-luvun alun päärakennuksesta, Pakasen päärakennus puolestaan on hyvä esimerkki 1940-1950 –lukujen vaihteen suuren tilakeskuksen päärakennuksesta. Laiskan tien varrella olevat rakennukset kertovat rintamamies- ja siirtolaistilojen päärakennusten koosta ja arkkitehtonisista, tyyppitalovaikutteisista pyrkimyksistä ja Katulan entinen torppa on muistuma 1900-luvun alun torppien talonpoikaisesta, pienimuotoisesta rakentamisesta. Myös Katulan sotilasvirkamiestalo (kohde 4) on maisemallisesti hallitsevalla paikalla. Keskiaikaisen kylän rakennuksista ainoastaan Sipilän talo on vanhalla paikallaan. Tilakeskuksiin oleellisesti liittyvät ja niitä ympäröivät peltoalueet ovat oleellinen osa kulttuurimaisemakokonaisuutta.

Laiskantie

9. Asuinrakennus (4:5)

Suurehko, lohkokiviperustuksella oleva puolitoistakerroksinen rakennus on rakennus- ja huonerekisteritietojen mukaan rakennettu 1920. Taloa peruskorjataan.

Kuva 73. Laiskantien varrella oleva, 1920-luvulla rakennettu asuinrakennus idästä. Henrik Wager 2003.

10. Entinen Katulan torppa (4:3)

Pieni, yksikerroksinen luonnonkiviperustuksella oleva rakennus on rakennettu 1870-luvulla. Kyseessä lienee Katulan sotilasvirkamiestalon torppa. Hyväkuntoinen rakennus on vapaa-ajanasuntona. Talo on lähes kiinni Laiskan tiessä. Tien pohjoispuolella on hyväkuntoinen, taloon kuuluva liiterirakennus.

Kuva 74. Entinen Katulan torppa idästä. Henrik Wager 2003.

11. Mäkilä (4:23)
Puolitoistakerroksinen rakennus on pystytetty 1940-luvun alussa asuinrakennukseksi. Tontilla on uusi, 1990-luvulla rakennettu omakotitalo. Vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan paikalla on ollut Mäkilä –niminen torppa. On mahdollista, että rakennuksessa on hyödynnetty torpan rakenteita. Osa rakennuksesta on nurkkakivillä.

12. Rintamamiestalo (4:28)
Pieni, yksikerroksinen 1940-luvulta oleva talo on muuttunut ulkoasultaan peruskorjausten ja laajennusten vuoksi. Vapaa-ajanasuntona oleva rakennus sijaitsee komealla paikalla peltolaaksosta kohoavan jyrkähkön kumpareen laella.

13. Kovessalo (2:5)
Sipilän tilasta erotetulla tontilla oleva puolitoistakerroksinen, entinen rintamamiestalo on hyväkuntoinen. Se on rakennettu 1940-luvulla. Vapaa-ajanasuntona oleva rakennus on vuorattu myöhemmin keltaisilla mineriittilevyillä. Talon lähettyvillä on karjan kulkemista varten pengerretty polku.

14. Asuinrakennus (1:17)
Lohko- ja luonnonkiviperustuksella oleva, malkakattoinen, puolitoistakerroksinen rakennus on rakennettu 1900-luvun alussa. Rakennuksen suhteet ovat suurehkot. Metsän reunassa kiinni oleva hyväkuntoinen talo on vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä on uudempi saunarakennus. Rakennuksen paikalla ja läheisyydessä on vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan ollut torppia, joista Aholan torppa on jäljellä.

Taloa vastapäätä, Laiskan tien eteläpuolella on uudempia (1980-2000-l) vapaa-ajanasuntoja.

Kuva 75. Vapaa-ajanasuntona oleva vanhempi asuinrakennus etelästä.
Henrik Wager 2003.

15. Rintamamiestalo (1:5)
Pienen pellon etelälaidassa sijaitseva 1940-1950 –luvulla rakennetun puolitoistakerroksisen talon itäpuolella kulkee pieni puro, joka laskee melko jyrkkää rinnettä pitkin. Rinteen pohjukassa olevat rakennuksen perustukset ja sieltä löytynyt, talon pihalla oleva myllynkivi viittaavat siihen, että paikalla on ollut puromylly. Harmailla mineriittilevyillä vuorattu rintamamiestalo on vapaa-ajanasuntona.

16. Ahola (1:1)
Entinen Pakasen kantatilan torppa on vapaa-ajanasuntona. Luonnonkiviperustuksella oleva pieni, yksikerroksinen rakennus on hyvässä kunnossa. Peiterimavuoratun talon pohjoisjulkisivu on vuoraamaton. 1900-luvun alusta olevan rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Pihapiirissä on pieni liiterirakennus ja Laiskan tien pohjoispuolella talli. Tallin lähettyvillä on puretun rakennuksen perustuksia.

Torpan itäpuolella on louhittu / kaivettu uoma, joka johtaa etelässä olevan pellon halki vanhalle myllynpaikalle. Uoman pohjoispäässä on myöhemmin (?) kaivettu metsälampi. Aholasta pohjoiseen sijaitsevassa Tervakorvessa on poltettu tervaa, mistä muistumana on tervahautoja.[89] Vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan Tervakorven itäosassa on ollut mäkitupa. Se on purettu, mutta sen paikalla/lähettyvillä on 1940-luvulla rakennettu rintamamiestila (kohde 22).

[89] Suullisia tietoja antanut 05. 11. 2003

Kuva 76. Aholan torppa lännestä. Henrik Wager 2003.

Raati-Tavola läntinen kylätie, Raati

Kylätie kulkee peltovainioiden halki. Alueelle luonteenomaista on pienehköjen tilojen sijoittuminen tien varteen ja niiltä avautuva melko kapea, mutta osittain syvähkö peltolaakso. Tien keskivaiheilla maasto muuttuu jyrkkiäkin rinteitä omaavaksi luonnonmetsäksi. Luonnonmaisemalle tyypillisiä piirteitä ovat myös suurehkot korkeuserot.

17. Harmiskari (2:1)

Lähes kylätiessä kiinni oleva, pienehkö, yksikerroksinen ja satulakattoinen päärakennus on rakennettu 1860 –luvun puolivälissä. Katteena olevan kattotiilen alla on vanha pärekatto. Kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Harmiskari oli alun perin Sipilän tilan torppa. Itsenäinen tila siitä muodostettiin torpparilain säätämisen aikaan 1921. Päärakennusta on laajennettu tasakattoisella elintasosiivellä 1970-luvun alussa. Pihapiirissä oleva kanala on 1960-luvun alusta ja nykyisin varastokäytössä. Uusi talousrakennus on 1970-luvun alusta. Pihapiirin laidalla on myös ränsistynyt sauna, joka on ilmeisesti samanikäinen päärakennuksen vanhimman osan kanssa. Myös sitä on laajennettu myöhemmin.[90]

Kuva 77. Harmiskari idästä. Henrik Wager 2003.

[90] Suullisia tietoja antanut 11. 11. 2003

18. Männistö(4:32)
Puolitoistakerroksinen entisen rintamamies-/siirtolaistilan päärakennus on rakennettu 1940-1950 –lukujen vaihteessa. Pihapiirissä on samanikäinen talli. Hyväkuntoinen, alkuperäisellään oleva päärakennus on asuinkäytössä.

19. Entinen rintamamies- / siirtolaistila(4:36)
Puolitoistakerroksinen päärakennus on samanikäinen Männistön kanssa. Sen ulkoasu on kuitenkin muuttunut peruskorjauksen ja laajennuksen myötä. Pihalla on hirsi-/lautarakenteinen talli / riihi.

20. Kemppilä (6:10)
Entinen rintamamies-/siirtolaistila sijaitsee metsärinteen alareunassa, kapeasta peltolaaksosta nousevan kumpareen laella. Puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1940-luvulla. Sen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäisellään. Sementtitiilinen navetta on samanikäinen. Tila on vapaa-ajanasuntona.

Kuva 78. Kemppilä idästä. Henrik Wager 2003.

21. Asuinrakennus (5:4)
Pienehkön, yksikerroksisen rakennuksen detaljit, kuten ikkunat viittaavat 1940-lukuun. Sen perustus on osittain lohkokivestä ja osittain betonista. Rakennus saattaa rungoltaan olla vanhempikin. Paikka on ollut rakennettu 1920-luvun alussa. Pienehköllä pihalla on pieni hirsinen sauna. Rakennukset ovat vapaa-ajan käytössä. Talo on lähes kiinni maantiessä ja sen pohjoispuolelta alkaa laaja, kallioinen metsävyöhyke.

22. Tervakorpi, (3:10)
Puolitoistakerroksisen entisen rintamamies- / siirtolaistalon ulkoasu on muuttunut peruskorjausten myötä. 1940-luvulla rakennettu talo sijaitsee maisemallisesti näkyvällä paikalla, korkeahkon mäen laella. Pihapiirissä on päärakennuksen kanssa samanikäinen liiteri. Nykyisen talon paikalla tai sen lähettyvillä on ollut mäkitupa.

Raati-Tavola läntinen kylätie, Tavola

23. Koivisto (3:83)
Tavolan ja Paloniemen rajalla sijaitseva Koivisto on ollut Kosken kantatilan torppa. Siitä tuli itsenäinen tila 1910-1920 lukujen vaihteessa. Päärakennus valmistui 1924. Se on tyhjillään ja erittäin huonossa kunnossa, mm. katto ja osa toisesta pitkäjulkisivusta on romahtanut. Rakennus on ollut tyhjillään lähes 25 vuotta. Uusi yksikerroksinen, tiiliverhoiltu päärakennus valmistui vanhan päärakennuksen länsipuolella olevan mäen laelle 1979. Vanha torpparin mökki oli uuden ja vanhan päärakennuksen välissä. Tilan vanhan navetan perustukset ovat

vanhaa päärakennusta vastapäätä, kylätien länsipuolella. Tien itäpuolella on suurehko lautarakenteinen talli.[91]

Kuva 79. Koiviston entinen, romahtamispisteessä oleva päärakennus lounaasta. Henrik Wager 2003.

24. Entinen rintamamies- / siirtolaistila, (Lövkulla?) (2:4)
Puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1940-1950 –luvulla. Hyväkuntoinen talo on vapaa-ajanasuntona. Pihalla on uudempi (1980-l) hirsisauna ja päärakennuksen kanssa samanikäinen liiteri. Rakennukset on ilmeisesti rakennettu Lövkullan torpan paikalle. Torpan rakennukset on purettu.

Kylätien pohjoispäästä itään erkanevan tien päässä on ollut Rintala –niminen torppa tai mäkitupa. Torpan rakennukset on purettu ja uusi, yksikerroksinen päärakennus on rakennettu 1960-luvulla (3:1?). Pihapiirissä on liiterirakennus. Rakennukset ovat vapaa-ajan käytössä.

[91] Suullisia tietoja antanut 05. 11. 2003

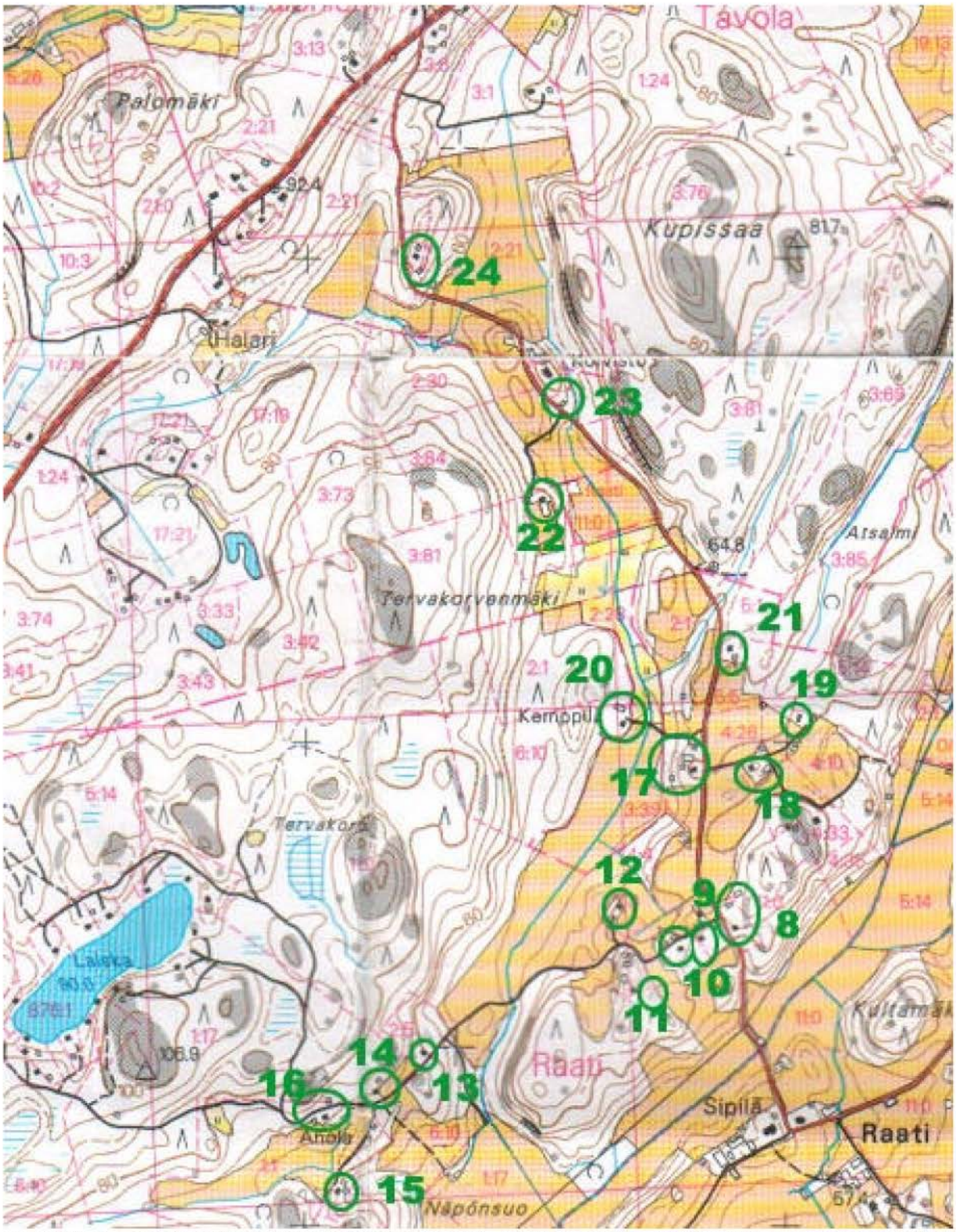

Laiskantien sekä Raatista Tavolaan johtavan läntisen kylätien varrella olevat kohteet. Pienehköjen tilojen ja entisten torppien ympärille on muotoutunut kapeahko peltomaisema, joka muodostaa pienempiä kulttuurimaisemallisia kokonaisuuksia. Maisemallisesti vaikuttavia ovat Sipilän ja Laiskantien risteyksen mäkeen rajautuva alue sekä Laiskantien pohjoisen puoleinen peltoalue, pientiloineen, joista vanhin Harmiskari (kohde 17) palautuu 1860-luvulle. Alue rajautuu kohteen 21 pohjoispuoleiseen metsävyöhykkeeseen. Lähde. Peruskartta 2023 11.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

Saukkola-Sammatti maantie (Tavola, Paloniemi)

Saukkola-Sammatti –maantien varrelle ja ympäristöön keskittynyt rakennuskanta ei muodosta yhtenäistä kulttuurimaisemallista kokonaisuutta. Joukossa on 1980- ja 2000- luvuilla rakennettuja omakotitaloja ja vapaa-ajanasuntoja, mutta myös pitäjän vanhempaan historiaan kuuluvia yksittäisiä kohteita, kuten tilakeskuksia ja mäkitupia. Kolme rakennusta alueella sijaitsevat Paloniemen kylässä (kohteet 8-10).

1. Alhonrinne (8:2)
Tilakeskuksen suurehko, puolitoistakerroksinen päärakennus on valmistunut 1937, mutta sen ulkoasu on 1960-luvulta, jolloin rakennus peruskorjattiin. Tila on ollut aikaisemmin Pakkalan torppa. Pihapiirissä on sementtitiilinen navetta. Päärakennuksen lounaispuolella on 1940-luvun alussa rakennettu syytinkirakennus. Se on tyhjillään ja päässyt rapistumaan.

2. Alhonpää (rek.no?)
Alhonpää on ollut alkujaan 1910-luvun alussa perustettu Ikustin torppa. Nykyinen puolitoistakerroksinen päärakennus on valmistunut 1940-luvun puolivälissä. Torpan rakennukset on purettu. Pihapiirissä on vanhempi hirsinen aitta, joka on saattanut kuulua torppaan sekä 1940-luvulta oleva liiteri- ja tallirakennus. Tila sijaitsee näkyvällä paikalla peltojen ympäröimänä. Pellon laidassa on pieni hirsinen sauna. Alhonpään pohjois-, itä- ja länsipuolella on uudempaa (1980-1990-l) omakotitalo- ja vapaa-ajan asutusta.

Kuva 80. Alhonpään päärakennus idästä. Henrik Wager 2003.

3. Pohjola (18:5)
Pohjola on 1950-luvun alussa perustettu siirtolaistila. Samanikäistä, puolitoistakerroksellista päärakennusta on laajennettu myöhemmin. Talo on vuorattu mineriittilevyillä. Pihapiirissä on samanikäinen navetta ja liiteri. Pihapiirissä on myös lekaharkkoinen, 1980-luvun alussa rakennettu suurehko korjaamorakennus.

Pohjolan länsipuolella ja Sevolammen rannoilla on uudempaa vapaa-ajan asutusta.

4. Entinen mäkitupa (1:8)
Pieni, yksikerroksinen rakennus on aivan maantiessä kiinni, sen pohjoispuolella. Rakennus on todennäköisesti rakennettu 1910-/1920-luvun vaihteessa, mutta sitä on laajennettu ilmeisesti 1940-luvulla. Osa ikkunoista on kuusi- ja osa kaksiruutuisia. Ikkunat ovat alkuperäiset. Todennäköisesti rakennus on käsittänyt alun perin vain tuvan. Hyväkuntoinen rakennus on Vapaa-ajanasuntona.

Kuva 81. Lähes Saukkola-Sammatin maantiessä kiinni oleva entinen mäkitupa. Sitä on laajennettu todennäköisesti 1940-1950 –luvulla. Henrik Wager.

5. Entinen mäkitupa (rek.no?)
Edellistä rakennusta viistottain vastapäätä etelässä on sitä hieman suurempi, samanikäinen asuinrakennus. Hyväkuntoisen rakennuksen kuisti on uudempi, mutta kuusiruutuiset ikkunat vaikuttavat alkuperäisiltä. Talo on vapaa-ajanasuntona.

6. Santala (1:2)
Santalan tila on lohkottu Kosken kantatilasta 1800-1900 –lukujen vaihteessa. Entinen, pienehkö, yksikerroksinen päärakennus on säilynyt. Hyväkuntoisen rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennusta on laajennettu myöhemmin kuistilla. Rakennus on tyhjillään. Tilan uusi, yksikerroksinen päärakennus on 1960-luvun puolivälistä.

Kuva 82. Santalan entinen päärakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

7. Metsola (1:11)
Entinen tila sijaitsee lähes vastapäätä Santalaa, maantien pohjoispuolella. Tila on Santalaa nuorempi ja sen rakennukset ovat 1910- luvun alusta. Yksikerroksinen, Santalaa kookkaampi päärakennus on hyväkuntoinen. Luonnonkiviperustuksella olevan rakennuksen kuusiruutuiset ikkunat ovat alkuperäiset. Rakennuksessa on parikuisti. Pihapiirissä oleva melko kookas

hirsinen navetta vaikuttaa samanikäiseltä päärakennuksen kanssa, mutta erillinen hirsinen saunarakennus lienee 1940-luvulta. Tila on loivalla rinteellä, aivan metsärajassa kiinni. Tilan ja maantien väliin jää kapea peltokaistale. Rakennukset ovat tyhjillään ja piha on pusikoitunut.

Kuva 83. Metsolan päärakennus pohjoisesta. Henrik Wager 2003.

8. Entinen Alangon kauppa (Paloniemi 3:3)
Pienehkössä, todennäköisesti 1910-1920 –lukujen vaihteessa rakennetussa talossa on pidetty kauppaa. Rakennuksessa on pienehköt, alkuperäiset T-ikkunat. Luonnonkiviperustuksella olevaa kapearunkoista taloa on laajennettu lähes kaksinkertaiseksi alkuperäisestä (1930-/1940-luvulla?).

Kuva 84. Entinen Alangon kauppa pohjoisesta: Henrik Wager 2003.

9. Asuinrakennus (Paloniemi 3:6)
Lähes Alangon kauppaa vastapäätä, Saukkola-Sammatti tien ja Raatintien risteyksessä oleva kaksikerroksinen asuinrakennus on rakennettu ilmeisesti 1930-luvulla, mutta sen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten vuoksi huomattavasti. Rakennus on komealla paikalla, jyrkähkön rinteen laella.

Taloa seuraava rakennuskanta Saukkola-Sammatti maantien varrella, Sammatin kunnanrajalle saakka koostuu yhtä poikkeusta lukuun ottamatta 1980-1990 –luvuilla rakennetuista omakotitaloista ja vapaa-ajan asunnoista.

10. Mikkola (Paloniemi 3:16)
Mikkola sijaitsee komealla paikalla metsän ympäröimällä korkeahkolla rinteellä. Suurehko kaksikerroksinen asuinrakennus on 1950-1960 –lukujen vaihteesta. Paikka on tosin ollut asuttu jo aiemmin. Mikkola on vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä on myös uudempi, pienehkö asuinrakennus.

11. Takasuo, tilakeskus (rek:no?)
Tila on perustettu 1950-luvun alussa. Samanikäisen päärakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten myötä. Tila sijaitsee pienehkön peltolaakson pohjukassa, kalliorinteen juurella.

12. Lehtilä, tilakeskus (5:14?)
Lehtilä on ollut alun perin 1800-luvun alussa perustettu Sohlbackana tunnettu Kuuston kantatilan torppa. Torpan rakennukset on purettu. Nykyinen puolitoistakerroksinen päärakennus on rakennettu 1950-luvun puolivälissä.

13. Koivumäki (5:13)
Lehtimäen vanha isäntä rakennutti Koivumäen puolitoistakerroksisen talon vanhuuden asunnokseen 1920-/1930-luvun vaihteessa. Rakennus käsitti alun perin tuvan ja kamarin. Taloa on laajennettu ja korotettu myöhemmin lähes kaksinkertaiseksi. Talon peruskorjauksessa mm. ikkunat ja ovet on uusittu. Se on nykyisin vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä on vanhempia, pienehköjä ulkorakennuksia sekä 1990-luvun lopussa rakennettu, ympäristöönsä sopeutuva kaksikerroksinen asuinrakennus.

14. Hongisto (5:48)
Hongisto on muodostettu Kuuston kantatilasta itsenäiseksi tilaksi. Puolitoistakerroksinen päärakennus on 1950-luvulta. Sen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten vuoksi, mm. ikkunat ovat yksiruutuiset, tuuletusikkunalla varustetut. Pihapiirissä on päärakennuksen kanssa samanikäinen sementtitiilinen navetta ja liiteri.

15. (47) Halari (17:19)
Rintama- tai siirtolaistila on perustettu 1940-/1950-luvun vaihteessa. Puolitoistakerroksien päärakennus on samanikäinen. Pihapiirissä on samanikäinen sementtitiilinen navetta. Hyväkuntoinen talo on ilmeisesti vapaa-ajanasuntona.

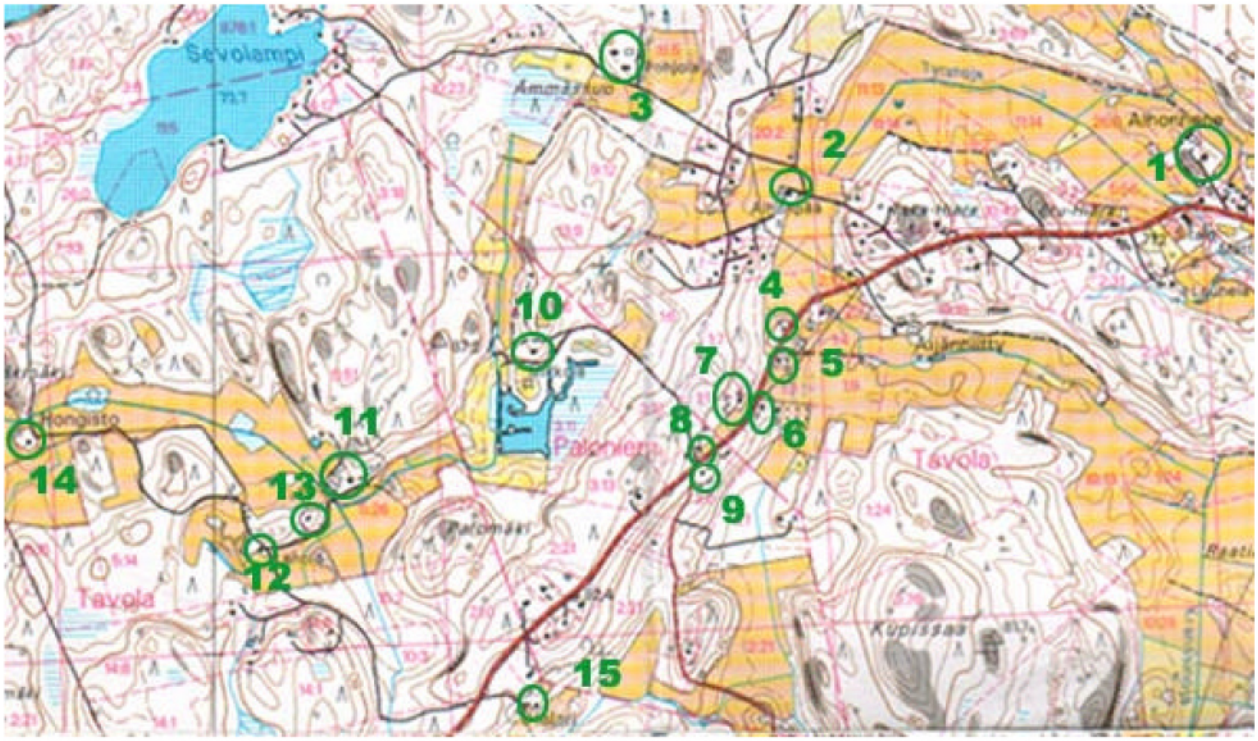

Saukkola-Sammatti maantien varrelle, Tavolan ja Paloniemen kyliin sijoittuvat yksittäiset kohteet. Kuriositeettina voi mainita, että Palonimen kylä nivoutuu Lohjan kartanoon ja on ollut osa Lohjaa. Sevolammen rannoille on rakentunut uudempaa, pienimuotoista vapaa-ajan asutusta. Lähde: Peruskartta 2023 11.

Maastotiedot © Maanmittauslaitos
Kiinteistötiedot © Maanmittauslaitos ja kunnat

Oinolan kylä[92]

Nummi-Pusulassa on kaksi, Oinolan ja Kovelan kyliin sijoittuvaa aluetta, joihin on ryhmittynyt keskittymä 1940-1950 –luvuilla perustettuja rintamamies- ja siirtolaistiloja. Lammenpään (1), Latoniityn (2) ja Kivilähteen (5) tilat ovat tosin vanhempia. Vuoden 1928 pitäjänkartan mukaan Lammenpää ja Latoniitty ovat olleet tuolloin tiloina. Kivilähteen paikalla on ollut mäkitupa.

Osa rintamamies- ja siirtolaistiloista on rakennuksineen ja tiluksineen alkuperäisillään, mutta osaa on laajennettu tai rakennettu uudisrakennuksia. Tilat ovat pääosin ilmeisesti vain asuinkäytössä ja pellot on vuokrattu. Alueilla on myös vapaa-ajan asutusta.

Tyyppitalopiirteet rintamamies- ja siirtolaistilojen päärakennuksissa ovat selkeät. Niissä on suorakaiteen muotoinen pohjakaava, usein katettu sisäänkäynti pitkässä julkisivussa ja satulakatto. Julkisivuarkkitehtuuri on niukan asiallinen. Pitkässä julkisivussa on lähes poikkeuksetta pelkistetyt kaksiruutuiset ikkunat ja ylemmän kerroksen päädyssä kaksi- tai kolmiruutuiset ikkunat. Vuorauksena on peiterima ja ulkoväritys on hillityn vaalea.

Toisaalta ulkorakennukset noudattavat talonpoikaista rakennustapaa. Ne ovat joko ranka- tai hirsirakenteisia, usein peiterimavuorattuja ja punaiseksi maalattuja. Satulakattoisissa rakennuksissa on useissa tapauksissa katteena sementtitiili. Tilakeskusten peltotilukset alkavat lähes poikkeuksetta välittömästi pihapiiristä.

1. Lammenpää (5:7)
Sorvaston järven eteläpuolella sijaitsevan Lammenpään päärakennus on rakennettu luonnonkiviperustukselle. Osa T-ikkunoista on alkuperäisellään, mutta osa on uusittu yksiruutuisina. Puolitoistakerroksinen talo on rakennettu 1920. Hyväkuntoinen talo on vapaa-ajanasuntona. Pihapiirissä on pieni hirsisauna ja liiteri. Rakennukset sijaitsevat loivan kumpareen laella ja niiden pohjoispuolella on pieni peltotilkku. Tilan luoteispuolella on kapea, mutta syvä peltolaakso, joka alkaa Sorvaston länsipohjukasta.

[92] Inventoituun alueeseen kuuluvan Syvälammen ja Kalattoman järvien rannoilla on uudempaa kesäasutusta.

Yhteenveto – Sammatin, Nummi-Pusulan ja Nummen kirkonkylän kulttuuri- ja rakennushistoriallinen luonnehdinta

Sammatin ja Nummi-Pusulan luonnonmaisema palautuu viimeisen jääkauden jälkeisiin Itämeren vaiheisiin. Tämä ilmentyy mm. harjumuodostumissa. Itämeren eri vaiheet, etenkin 9 500 – 8 500 vuotta sitten ollut Ancylusjärven vaihe on pitäjien maiseman kannalta merkittävin. Viljellyssä maisemassa tämä näkyy siten, että Ancylusjärven aikainen muinaisranta kulkee lähes poikkeuksetta nykyisten peltojen ja metsän rajassa.[109]

Pitäjien vuosisatojen kuluessa syntyneissä kulttuurimaisemissa ilmenee kulttuurihistoriallinen kerroksellisuus maanviljelyn varhaisvaiheista nykyaikaan. Ne on määritelty valtakunnallisesti arvokkaiksi maisema-alueiksi ja perinnemaisemiksi. Nummenjoen-Pusulanjoen viljelymaisema sekä Nummen ja Sammatin kirkonkylät on määritelty myös valtakunnallisesti merkittäviksi kulttuuriympäristöiksi.

Laajempien ihmisen vaikutuksesta syntyneiden kulttuuriympäristökokonaisuuksien lisäksi pitäjissä on **yksittäisiä, pitäjien vanhempaan historiaan nivoutuvia rakennuksia**. Näistä erityisesti mäkituvat ja muonamiesten talot sekä torpat ovat muistumia vaatimattomasta ja niukasta elämästä maaseudulla 1800- ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä. Tunnetuin näistä rakennuksista on 1800-luvun alkuun palautuva Paikkarin torppa Sammatin Haarjärven kylässä. Haarjärvellä, vanhan kylätien varrella sijaitseva Lindénin tupa talousrakennuksineen edustaa puolestaan 1920-luvun pienimuotoista, omavaraisuuteen perustunutta elämistä. Katavan entisessä torpassa Lehmustossa ilmentyy 1900-luvun alun torpan kehitys 1930-1940-luvun vaihteen pientilaksi. Nummi-Pusulan puolella näitä vaatimattomaan elämään kuuluneita kohteita ovat mm. Saukkola-Sammatti maantien varrella olevat mäkituvat Tavolassa sekä Mäntsälän kartanon ja Kosken kantatilan muonamiesten talot (s. 11, 18, 23, 55, 95, 96). Saukkola-Sammatti maantien varrella on myös kaksi 1800-1900 –lukujen vaihteeseen palautuvaa pientilaa; Santala ja Metsola. Etenkin jälkimmäisen alkuperäisellään olevat pää- ja talousrakennukset ilmentävät hyvin 1900-luvun alun tilakeskusta (s. 96-97). Kansanomaista rakennusperinnettä edustavat, sopusuhtaiset ja maisemaan sointuvat hyväkuntoiset rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään.

Lammin tien varrelle ja sen läheisyyteen Haarjärven kylässä on keskittynyt pitäjän rakennus- ja kulttuurihistoriaan nivoutuvaa vanhempaa rakennuskantaa, kuten Miinan mökki, Ilmi Vainion talo, Töyryn tilan päärakennus, Ahosen mökki sekä kauppoina olleet Paikkarin marttatupa ja Varjomäen tupa (s. 12-16). Nummi-Pusulassa, Tavolan kylässä on säilynyt vanhempia, vaatimattomia kaupan rakennuksia, kuten Salmisen ja Alangon maakaupat (kts s. 69, 97). Seuraelämästä ja vanhemmasta kansakoululaitoksesta muistuttavat Tavola-Seuran talo ja Tavolan entinen kansakoulu (s. 61, 70). Toiminnallisesti erityyppiset rakennukset ilmentävät pitäjän asukkaiden arkipäivää 1800-luvun lopusta 1900-luvun alkuvuosikymmenille. Tavolan kansakoulun myötä, pitäjän muutoin kansanomaisen rakennustaide täydentyi ajalleen tyypillisiä arkkitehtonisia tyylipiirteitä omaavalla rakennuksella. Rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään.

Pitäjien 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkuvuosikymmenien arkipäivään kuuluvien rakennusten hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Viime vuosisadan alun huvilakulttuurista on muistumana Tuulentupa Sammatin Myllykylässä ja Päivärinne Yli-Immolan kylässä Nummi-Pusulassa. Edellinen sijaitsee korkealla mäellä Kirmusjärven ääressä ja jälkimmäinen Valkerpyyn järven itärannalla. Varsinaisesti 1950 –luvulla kukoistamaan alkaneesta vapaa-ajanasutuksesta ovat jäljellä Haarjärven kylässä, Iso-Ruokjärven ja Haarjärven rannoilla sijaitsevat huvilat sekä Kirmusjärven ja Kärjenlammen rannalla olevat huvilat Myllykylässä. Myllymäessä on niin ikään vanhempaa vapaa-ajanasutusta. Myös Nummi-Pusulassa on 1950-luvulla rakennettuja huviloita (s. 17, 22, 39, 42,

[109] Keskinen 1998, s. 35; Virkkala 1977, s. 231-232.

44, 66, 73). Rakennukset ovat säilyneet ulkoasultaan pääosin alkuperäisellään. Rakennukset ovat muistuma pitäjien varhaisemmasta huvilakulttuurista ja –arkkitehtuurista ja niiden hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Nummi-Pusulan Tavolan kylässä sijaitseva Kalliola nivoutuu pitäjän muutoin vaatimattomaan teollisuusperinteeseen sikäli, että talossa harjoitettiin ainoana pitäjässä rahtisahausta. Myös pitäjän kulttuurimaisemaan vaikuttaneiden siirtolais- ja rintamamiestalojen puutavara sahattiin pääosin Kalliolassa. 1920-luvun puolivälissä rakennettu saharakennus, 1950-luvun laitteistoineen sekä Kalliolan 1900-luvun alussa rakennettu, näkyvällä paikalla sijaitseva päärakennus ovat säilyneet alkuperäisellään (s. 58-59).

Pitäjissä on myös muita tässä mainitsemattomia, niiden vanhempaan rakennus- ja kulttuurihistoriaan nivoutuvia, sirpaleisesti sijaitsevia yksittäisiä kohteita, joiden hoitoon ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Kulttuurimaisemallisia selkeästi hahmotettavia, laajoja, keskiaikaisten kylien ympärille muotoutuneita viljelymaisemia vanhoine tilakeskuksineen inventointialueella on Sammatissa Haarjärven ja Myllykylän kylissä sekä Nummi-Pusulassa Tavolan, Oittilan ja Vivolan, Yli-Immolan ja Raadin kylissä. Kylien kantatalot palautuvat 1400-1500 –luvuille.

Kulttuurimaiseman vuosisatojen aikana tapahtuneeseen muotoutumiseen sekä viljelyn ja laiduntamisen että rakentamisen kautta ovat vanhojen kantatilojen lisäksi vaikuttaneet jälleenrakennuskauden rintamamies- ja siirtolaistilat, joiden maat otettiin usein paitsi kuntien maista myös kantatiloista. Uuden ja vanhan maanviljelys- ja rakentamisperinteen kohtaaminen ja toisiinsa nivoutuminen ilmentyy mm. Heimolan ja Raadin kylissä Nummi-Pusulassa sekä Myllykylän eteläosassa.

Sammatin Haarjärven kylässä Nikun, Paikkarin, Kokin ja Katavan talojen ympärille 1400-luvun lopusta alkaen muotoutunut kulttuurimaisema on eheänä säilynyt ja maisemallisesti kaunis kokonaisuus. Alueen historiallista syvyyttä lisäävät hyvin säilyneet vanhat kylätiet. Kantatilojen eri-ikäiset päärakennukset ilmentävät eri aikakausina olleita rakennusihanteita. Tilakeskukset siirrettiin, Paikkaria lukuun ottamatta, 1800-luvun puolivälissä nykyisille paikoilleen. Tämä havainnollistaa iso- ja uusjaon vaikutusta maaseudun kulttuurimaiseman ilmeeseen (s. 11, 19-21).[110] Tätä kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa muistumana Haarjärven, 1400-luvun lopussa alkaneesta maanviljelyyn ja karjanhoitoon perustuneesta rakentumisesta ja kulttuurimaiseman muotoutumisesta.

Haarjärven kylän itäosassa sijaitsevat Tuokkolan, Palkkisillan ja Uusipellon pientilat sijaitsevat maisemallisesti vaikuttavan, syvän peltolaakson reunatöyräillä. Maastoltaan kumpuilevassa ja terävään metsäreunaan rajautuvassa peltolaaksossa erottuu selkeästi pitäjän maisemalle tyypillinen jääkauden jälkeiseen Itämeren vaiheisiin liittyvä Anculysjärven vaihe, joka on tullut esille ihmisen raivaamassa peltolaaksossa. Laakson ympäriltä kohoavilla rinteillä sijaitsevat pientilat ovat konkreettisia muistumia tästä. 1920-, 1930- ja 1940-luvulta olevat pää- ja talousrakennukset ovat säilyttäneen ulkoasunsa hyvin. Palkkisillan pihapiirissä oleva vanhempi asuinrakennus saattaa olla tilan/torpan vanhempi päärakennus (s. 26-27). Maisemallisesti komeaa kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa. 1920- ja 1930 –lukuun palautuvien, paikkakunnalla harvinaiseksi käyvien tilakeskusten hoitoa ja säilymistä ei tulisi myöskään unohtaa.

Sammatin Myllykylässä, Kirmusjärven eteläosan viljelymaisema on muotoutunut vanhojen kantatilojen, Ylitalon, Naatun, Iso-Pousun ja Arveen vaikutuksesta 1400-luvun lopulta lähtien. Vuosina 1848-1850 hajonneesta, keskiaikaisesta ryhmäkylästä muistuttaa tuolloin siirretty Ylitalon tilakeskus viljelysmaineen, Ylimylly sekä Naatua ja Iso-Pousua ympäröivät peltovainiot.

---

[110] Tämä vaikutus on havaittavissa kaikissa tässä inventoinnissa mukana olevissa keskiaikaan palautuvissa ryhmäkylissä.

Ylitalon päärakennus sekä komea tiilinavetta ilmentävät hyvin vauraan tilan 1800-luvun puolivälin rakentamista. Lohjantien pohjoispuolella sijaitsevien 1930-luvulla ja jälleenrakennuskaudella rakennettujen tilakeskusten (tyyppi)rakennukset, viljely- ja laidunmaisemineen muodostavat maisemallisesti eheän ja vaikuttavan keskittymän. Historiallista kerroksellisuutta ja ajallista syvyyttä omaavan rakennetun ympäristön hoitamiseen ja vaalimiseen tulisi pyrkiä.

Kansakoululaitoksen kehitykseen nivoutuu alkuperäisellään säilynyt Myllykylän entinen kansakoulu.1920-luvun klassismiin lukeutuva rakennus toi Tavolan kansakoulun tavoin vanhaan kyläkeskukseen kansanomaisesta rakentamisesta poikkeavan, aikakauden arkkitehtuurille tyypillisiä piirteitä omaavan rakennuksen. Kansanomaisesta rakennustaiteesta muistuttavat Ylitalon komeiden rakennusten lisäksi 1900-1910 –lukuun palautuvat asuinrakennukset koulun eteläpuolella sekä sen vieressä sijaitseva 1890-luvulla rakennettu Arveen muorintalo. 1900-luvun alun maakaupasta on muistumana Vares-kantolan entinen kauppa. Myllyjoen kahdessa koskessa olleista vesimyllyistä toinen on hävinnyt, mutta Ylimylly on säilynyt muistumana viljelytalouden raaka-aineen jalostukseen liittyneistä rakennuksista. (s. 29-36). Kyläkeskuksen historiaan oleellisesti liittyvää, vanhempaa ja rakennustaiteellisesti eri piirteitä sisältävää sekä toiminnallisesti erilaista rakennuskantaa tulisi hoitaa ja vaalia.

Sammatin Leikkilässä, Kirmusjärven pohjoisosassa Myllypakan tilakeskus rakennuksineen ja viljelyksineen muodostaa oman pienemmän kulttuurimaisemallisen osan. Rakennushistoriallisesti alueen kerroksellisuutta täydentävät Myllypakan lähettyvillä oleva 1910-1920 –luvuilla rakennetut Rauhalan entinen torppa ja Varjolan tilan päärakennus (s. 46-47).

Nummi-Pusulassa laajan ja yhtenäisen kulttuurimaisemakokonaisuuden muodostaa **Valkerpyyn järven** ympäristöön vuosisatojen aikana muodostunut viljelymaisema sitä hallitsevine tilakeskuksineen. Historiallisesti kerroksellista ja ajallisesti syvää, komeaa kokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa. (s. 49-50).

Järven luoteis- ja länsiosassa, **Mäntsälän ja Heimolan kylissä** kulttuurimaiseman muotoutumiseen on vaikuttanut voimakkaasti Mäntsälän kartano. Kartanon 1920-luvun klassismin piirteitä omaavan päärakennuksen muutostöistä vastasi arkkitehti, mikä poikkeaa muutoin vallinneesta kansanomaisesta rakennustaiteesta. 1930-luvulla rakennetut talous- ja väenrakennukset ovat muistuma 1930-luvun suurtilan vaatimasta rakennuskannasta. Viljamakasiini ja sihteerskan rakennus ovat muistumia tilan varhaisemmista vaiheista 1800-luvulla (s. 51-53)

Myös pitäjän vanhempaan rakennuskantaan kuuluvilla Nikkilän ja Luttulan taloilla on ollut vaikutuksensa kulttuurimaiseman muotoutumiseen Valkerpyyn länsipuolella. Nikkilän vanha päärakennus on päässyt huonoon kuntoon. Luttulan, todennäköisesti 1800-luvulle palautuva päärakennus on hieman rapistunut. Tilan päärakennus, huonokuntoisine talousrakennuksineen on fyysinen muistuma **Luttulan kylässä** 1600-luvun alussa olleesta, pitäjän harvoista suurtiloista (s. 56-58).

Valkerpyyn lännen puoleisen kulttuurimaiseman keskivaiheilla maisemakuvaa muokanneita rakennettuja kokonaisuuksia ovat **Tavolan kylässä** sijaitsevat Kuuston, Ali-Seppälän ja Kosken kantatilat niitä ympäröivine peltovainioineen. Mattilan talo nivoutuu maisemaan. Sen 1800-luvun lopusta oleva päärakennus on edustava aikansa rakennustaiteen edustaja. Pienehkö Ali-Seppälän päärakennus talousrakennuksineen noudattaa pienempimuotoista kansanomaista rakennustapaa kuin Kosken suurikokoinen päärakennus ja kivinavetta, jotka Ylitalon talon tapaan ilmentävät hyvin 1800-luvun lopun vauraan suurtilan rakennusperinnettä. Kuusto rakennuksineen on päässyt huonoon kuntoon. Rakennushistorialliselta kerroksisuudeltaan se on Mäntsälän kartanoon rinnastettava, mutta siitä sikäli erottuva, että päärakennus on pääosin

1800-luvun asussaan (s. 62-66). Hieman edellisistä tiloista sivussa olevan Mattilan tilakeskuksen 1800-luvun lopussa rakennettu päärakennus

Valkerpyyn lounaispohjukassa, **Oittilassa** sijaitsevat Ronin, Jaakkolan ja Pakkalan tilakeskukset. Syvän peltolaakson laitamille ryhmittyneet tilakeskukset muodostavat viljelymaisemaa hallitsevan rakennetun elementin. Ronin jugend-vaikutteinen päärakennus poikkeaa Mäntsälän kartanon päärakennuksen tavoin muutoin lähinnä kansanomaista rakennusperinnettä noudattavista päärakennuksista. Tilan suurehko kivinavatta on keskeinen osa suuren ja vauraan tilan 1910-luvulla rakennettua rakennuskantaa. Jaakkolan tilan rakennuskanta on uusiutunut. Pakkalan tilan päärakennuksen ulkoasu on muuttunut peruskorjausten ja laajennusten vuoksi. Tilakeskuksen suurehko kivinavetta ja peltojen laidoilla sijaitsevat viljamakasiinit ovat säilyneet alkuperäisellään. 1800-luvun vauras ja suurikokoinen tila on yhä hahmotettavissa. (s. 78-81).

Vanhojen kantatilojen pääosin 1800-1900 lukujen vaihteeseen palautuva rakennuskanta Valkerpyyn järven länsipuolella ilmentää etenkin 1800-luvun lopun suurten ja vauraiden tilakeskusten ilmettä. Tilojen toisistaan rakennustaiteellisesti poikkeavat rakennukset antavat ilmeikkään kuvan eri aikakausina rakentuneista ja uusiutuneista vanhoista kantatiloista sekä rakentamisessa maaseudulla vallalla olleista suuntauksista. Vanhojen kantatilojen läheisyyteen Valkerpyyn länsipuolella Heimolassa, Tavolassa ja Oittilassa perustetut rintamamies- ja siirtolaistilat (tyyppi)rakennuksineen sekä muonamiesten talot ja mäkituvat lisäävät Valkerpyyn järven länsiosan historiallista kerroksellisuutta ja ovat omalta osaltaan vaikuttaneet kulttuurimaiseman muotoutumiseen. Rakennus- ja tyylihistoriallisesti kerroksellista rakennuskantaa sekä kulttuurihistoriallisesti kerroksellista kulttuurimaisemaa tulisi hoitaa ja vaalia (s. 54-55, 80-81).

Valkerpyyn järven idän puoleisen kulttuurimaiseman muotoutumiseen ovat vaikuttaneet voimakkaasti **Vivolan ja (Yli-)Immolan** vanhat kantatilat. Jälkimmäisestä lohkottu Rauhaniemi sekä Päivärinteen huvila syventävät alueen syvää historiallista kerroksellisuutta. Useisiin rakennushankkeisiin rakennusmateriaalia antanut Pihkakorven kivilouhos tuo oman lisänsä alueen kulttuurihistoriaan. Inventoinnin ulkopuolelle jäänyt Millola on oleellinen osa Valkerpyyn itäpuolen kulttuurimaisemaa. Immolan ja Vivolan 1860-luvulla rakennetut päärakennukset ovat säilyttäneet alkuperäisen ilmeensä. Rauhaniemen päärakennus on 1900-luvun alkuvuosikymmenien asussaan. Rauhaniemen ja Immolan 1930-1940 –lukujen vaihteessa rakennetut puimaliiterit edustivat rakennusajankohtanaan uutta teknologiaa ja ovat kooltaan vaikuttavia. Päivärinne on säilyttänyt 1900-luvun alun asunsa hyvin. Maisemallisesti vaikuttavaa ja rakennuskannaltaan monipuolista kulttuuriympäristökokonaisuutta tulisi vaalia ja hoitaa (s. 72-75).

Raadin kylässä näkymäetäisyydellä toisistaan sijaitsevat Sipilän ja Pakasen vanhat kantatilat muodostavat yhtenäisen, kulttuurimaisemakokonaisuuden. Elimellinen osa kulttuurimaisemaa on tilakeskusten vaikutuksesta vuosisatojen aikana syntynyt laaja peltolaakso. Tilakeskukset ovat myös maisemallisesti hallitsevia. Ainoana tilana keskiaikaisen ryhmäkylän paikalla sijaitseva Sipilän kantatilan päärakennus on säilyttänyt 1900-luvun alun asunsa. Pakasen suurehko päärakennus on rakennettu 1940-luvun lopussa. Tilahistorialtaan samanikäisten Pakasen ja Sipilän päärakennukset ilmentävät eri aikakausien rakennusihanteita. Sipilän lähettyviltä niin ikään siirretty Katulan sotilasvirkamiestalo sijaitsee maisemallisesti hallitsevalla paikalla, jota ympäröivät viljelysmaat nivoutuvat Pakasta ja Sipilää ympäröiviin peltovainioihin. Kantatilojen lisäksi maisemaa ovat muokanneet peltolaakson pohjois-, itä- ja länsipuolella sijaitsevat rintamamies- ja siirtolaistilat sekä Laiskantien varrelle sijoittuvat Katulan ja Pakasen talon torpat. Ajallisesti ja rakennustaiteellisesti kerroksellista kulttuurimaisemaa ja rakennuskantaa tulisi hoitaa ja vaalia. (s. 84-90).

Kovelan ja Oinolan kyliin on keskittynyt jälleenrakennuskaudella perustettuja siirtolais- ja rintamamiestiloista koostuvia alueita. Yhtenäisimmän kokonaisuuden muodostavat Oinolassa, Sorvaston järven itäpuolella sijaitsevat Tiensivun (Nummenkylä), Kivilähteen ja Metsäkummun

tilat. Päärakennukset (ja mahdollisesti talousrakennukset) on rakennettu tyyppipiirustusten mukaan tai niitä mukaillen. Lähes alkuperäisellään säilyneet tilakeskukset ovat näkymäyhteydessä toisiinsa. Myös niiden pellot nivoutuvat toisiinsa, muodostaen yhtenäisen ja kauniin viljelymaiseman. Kovelassa tilat ovat sijoittuneet sirpaleisimmin ja osaa niistä on myös muutettu melko voimakkaasti (s. 99-103).

Nummen kirkonkylän rakennetun ympäristön lähtökohtana ovat olleet kylien maatilat. Toinen Nummenkylässä säilyneistä tilakeskuksista on Ylhäisten tila, jonka 1772 rakennettu päärakennus on kirkonkylän vanhin säilynyt asuinrakennus. Kirkonkylän vanhempaan rakennuskantaan lukeutuvat myös 1750- ja 1850- luvulla rakennetut lainajyvästöt, joiden rakentaminen ja ylläpito oli pitäjänhallinnon tärkein taloudellinen tehtävä 1700-luvulla. Ne rakennettiin vanhan kappelikirkon läheisyyteen. Kirkko on hävinnyt, mutta vanha hautausmaa on säilynyt. Kirkkomaan muurissa kiinni oleva entinen ruumishuone, on mahdollisesti vanhan kirkon sakasti. Uusi, 1822 valmistunut kirkko ja sitä ympäröivä hautausmaa on kirkonkylää maisemallisesti hallitseva elementti, jonka ympärille kirkonkylän vanha hallinnollinen keskus palveluineen muodostui (s. 105-107). Mainitut rakennukset ja hautausmaat ympäristöineen ovat rakennustaiteellisesti ja kulttuurihistoriallisesti arvokkaita kohteita, joiden hoitoa ja säilymistä tulisi pitää yllä.

Kirkonkylän entinen hallinnollinen keskus on säilyttänyt asunsa hyvin. Säilyneet rakennukset konkretisoivat kirkonkylien 1800-luvun lopulla alkanutta kehitystä, jolloin pitäjiin perustettiin mm. uusia kunnallisia virkoja ja toimintoja. Nummen kirkonkylän vanhemmassa rakennuskannassa tämä näkyy kunnanlääkärin ja nimismiehen taloissa. Niiden lähettyvillä sijaitsevat entinen kunnantupa ja apteekki. Rakennukset sijoitettiin kirkon pohjoispuolelle, aikakauden tavan mukaisesti maisemallisesti hyville paikoille. Hieman etäämmälle, kirkon itäpuolella olevaan rinteeseen sijoitettiin vuonna 1900 rakennettu kulkutautisairaala. Sen pohjoispuolelle valmistui 1907, pian Nummen ensimmäisen työväenyhdistyksen perustamisen jälkeen työväentalo. Nuorimpana muistumana julkisten palveluiden kehityksestä kirkonkylän vanhemman keskuksen ympäristössä on kirkon itäpuolella sijaitseva, 1950-luvun alussa tyyppipiirustusten mukaan rakennettu, ajalleen ominaista pelkistettyä arkkitehtuuria noudattava terveystalo. Lähes alkuperäisellään säilynyt rakennusryhmä muodostaa selkeän ja ajallisia kerrostumia sisältävän kokonaisuuden. Niiden lähettyvillä on lisäksi kirkonkylän vanhempaa asuinrakennuskantaa. Muuta vanhempaa asuinrakentamista on kirkonkylän laitamilla, jossa on säilynyt mäkitupia ja/tai torppia sekä 1920-1930 –luvuille palautuvia huviloita ja asuinrakennuksia (s. 109-117). Kirkonkylän varhaisia palveluita sisältävää hyvin säilynyttä kokonaisuutta ja niiden läheisyyteen ryhmittynyttä, kirkonkylän vanhemmasta asuinrakentamisesta kertovia rakennuksia tulisi vaalia ja hoitaa.

Pappilan mäellä, pappilan alapuolella sijaitsevat rintamamiestalot rakennettiin tyyppipiirustusten mukaan tai niitä mukaillen 1940-1950 –lukujen vaihteessa. Lähes alkuperäisellään säilyneet omakotitalot muodostavat pienen ja yhtenäisen jälleenrakennuskauden asuinalueen kauniilla paikalla Pitkäjärven rannalla. Rakennukset muodostavat yhtenäisen ja hyvin säilyneen, pääosin 1950-luvulle palautuvan asuinalueen. Se on ainoa muistuma kirkonkylässä jälleenrakennus-kaudella rakennetusta ja sen ihanteita noudattaneesta omakotitaloalueesta. Rakennusryhmän yläpuolella, maisemallisesti näkyvällä paikalla sijaitseva pappila rakennettiin 1950-luvun alussa. Rintamiestalot rakennettiin pappilan maille (s. 107). Pääosin 1950-luvulla rakennettua ja ilmeeltään alkuperäisellään säilynyttä aluetta ja rakennuksia tulisi vaalia ja hoitaa.

Lähteet

Painamattomat lähteet

Nummi-Pusula - Nummen kunnantalon arkisto
Kunnallislautakunnan pöytäkirjat 1886-1906
Kunnalliskertomukset 1919-1952

Rakennuslautakunta
Terveystalon rakentamisen pöytäkirjat
Arkkitehtitoimisto Linnansalmi 1947. Terveystalon työselitys ja työpiirustukset.
Uudenmaan läänin maanviljelysseura 1950. Nummen terveystalon puutarhasuunnitelma.

Tekninen toimisto
Rakennus- ja huonerekisteri

Seurakunta. Kirkkoherranviraston arkisto
Rakennustoimisto Heikki Siikonen 1953. Pappilan työselitys ja työpiirustukset.

Sammatti
Kunnantalon arkisto
Verotietoluettelot (rakennusvuosien osalta)

Painetut lähteet

Alanen, Timo & Kepsu, Saulo 1989. *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776 – 1805*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 505. Helsinki.

Aarrevaara, Eeva 2002. *Muuttuvat maatilat. Suomen maaseudun rakentaminen 1900-luvulla*. Suomen rakennustaiteen museo. Näyttelyluettelo.

Enbuske, Matti 2002. Keskiajalta 1800-luvulle. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Enbuske, Matti 2002. Verotaloista mökkiläisiin. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Hiidensalo, Olli 2002. Kummost silloon oikeen mahroi olla. Vanhojen kuvien kertomaa Nummen- ja Pusulanjokien laaksosta.

Härö, Mikko 1989. *Nummi-Pusulan rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema*. Luonnos kohteiden kuvaukseksi. Moniste.

Ikkala, Marja-Leena & Salonen, Torsti 1992. *Sammatin kulttuurimaisemat ja rakennukset*. Länsi-Uudenmaan seutukaavaliitto. Lohja.

Jussila, Osmo 1977. *Nummen historia vv. 1859-*. Vammala.

Kallio, Veikko 2002 (toim). *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä*. Keuruu.

Kallio, Rakel 2002. Paikkarin torppa. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Kallio, Veikko 2002. Kesämökkirakentaminen Sammatissa. - *Sammatti Elias Lönnrotin kotipitäjä* (toim. Veikko Kallio). Keuruu.

Keskinen, Hanna 1998. *Lönnrotin maisemissa. Matkailumaisemien ja maisemanhoidon kehittämissuunnitelma Sammattiin*. Diplomityö. TKK / Arkkitehtiosasto. Uudenmaan liiton julkaisuja E39 – 1998. Helsinki.

Knapas, Marja Terttu & Lounatvuori, Irma 2001. Kirkonmäestä keskustaajamaksi. *Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja*. Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto. Hämeenlinna.

Korhonen, Teppo 2001. Kylät ja talot muuttuvat. – *Rakennusperintömme. Kulttuuriympäristön lukukirja.* Ympäristöministeriö, Museovirasto, Rakennustieto. Hämeenlinna.

Korhonen, Teppo 1991. *Kuisti. Kansatieteellinen tutkimus*. Suomen muinaismuistoyhdistys, Kansatieteellinen arkisto. Vammala.

Korhonen, Teppo 1988. Kansanomainen rakennustaide keskiajalta 1800-luvun lopulle. – *Ars 2. Suomen taide.* Keuruu.

Korvenmaa, Pekka 1992. Sota tuhoaa, sota järjestää. Arkkitehdit ja kriisi. - *Arkkitehdin työ. Suomen arkkitehtiliitto 1892-1992* (toim. Pekka Korvenmaa). Hämeenlinna.

Rakennettu kulttuuriympäristö. Valtakunnallisesti merkittävät kulttuurihistorialliset ympäristöt 1993. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisuja 16. Helsinki.

Ranta, Sirkka-Liisa & Seppovaara, Juhani 2003. *Maatilan pihapiiri.* Suomalaisen kirjallisuuden seura. Helsinki.

Rennerfelt, Bertel 1963. Släkten Rennerfelt anteckningar för släkten av Bertel Rennerfelt. Stockholm.

Saarikangas, Kirsi 1993. *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. SHS. Studia Historica 45. Vammala.

Silvanto, Reino 1930. *Sammatti. Kuvauksia sen ja lähiseudun luonnosta, historiasta, Elias Lönnrotista ym*. Helsinki.

Sjöström, Alfred 1905. *Landtmanna – Byggnader. Handledning. Landtbruks-byggnadskonsten. Hufvudsakligen afsedd för mindre jordbruk*. Kuopio.

Suomen maatilat I. Uudenmaan lääni. Tietokirja maamme keskikokoisista ja suurista maatiloista. Porvoo 1931.

Tahvanainen, Päivi 1990. *Länsi-Uudenmaan kulttuurimaisemainventointi*. Länsi-Uudenmaan seutukaavaliitto.

Toivari, Pertti & Laine, Kari (toim.) 2001. *Maatalojen valiot. Esimerkkejä asuin-, tuotanto- ja yritysrakennuksista.* Maa- ja metsätalousministeriö. Jyväskylä.

Virkkala, K 1977. Nummen ja Pusulan pitäjien geologiasta. – *Nummen historia 1859-*.Vammala

Ympäristöministeriö. Mietintö 66 / 1992. *Maisemanhoito. Maisema-aluetyöryhmän mietintö I.* Helsinki.

Ympäristöministeriö. Mietintö 66 / 1992. *Maisemanhoito. Maisema-aluetyöryhmän mietintö II*. Helsinki.

Liite 1. Inventointialueen rajaukset Nummi-Pusulassa ja Sammatissa

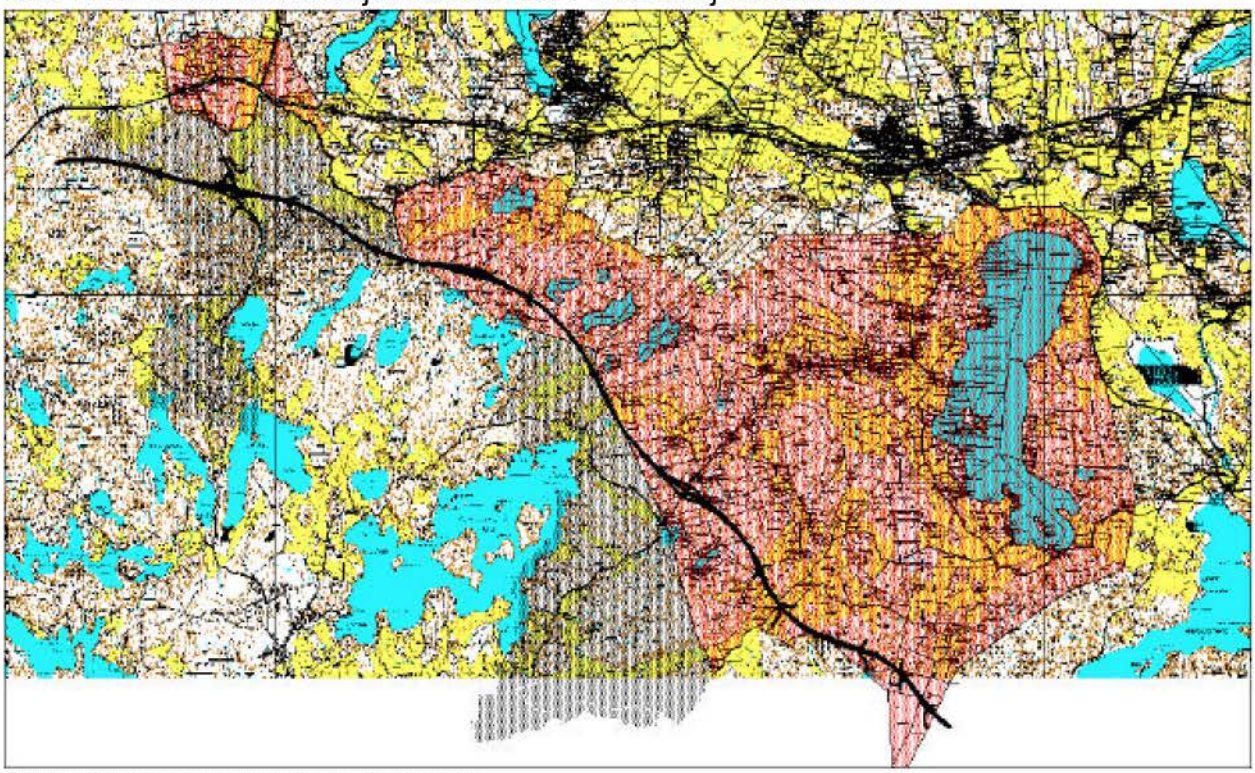

Lähde: Nummi-Pusulan kunta. Kaavoitus.

Liite 2. Nummen kirkonkylän inventointialueen rajaus.

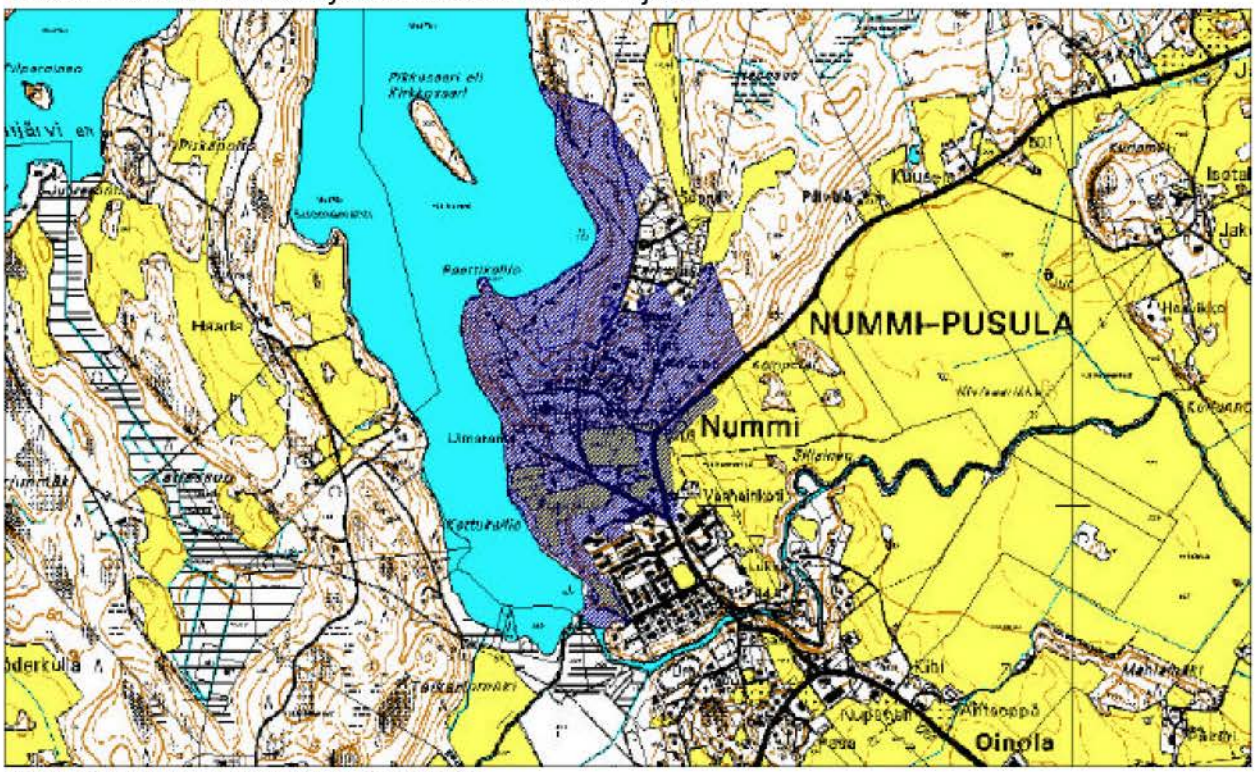

Lähde: Nummi-Pusulan kunta. Kaavoitus.